

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВЕТЕРИНАРНОЇ
МЕДИЦИНИ ТА БІОТЕХНОЛОГІЙ ІМЕНІ С.З. ГЖИЦЬКОГО
ФАКУЛЬТЕТ УПРАВЛІННЯ, ЕКОНОМІКИ ТА ПРАВА
КАФЕДРА ЕКОНОМІКИ**

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

Освітній ступінь «Магістр»

на тему:

**ЕФЕКТИВНІСТЬ ВИРОЩУВАННЯ ОЛІЙНИХ КУЛЬТУР ТА РИНОК
ЙОГО ПРОДУКЦІЇ**

Виконав: студент 2 курсу, групи Ек-71

Спеціальності 051 Економіка
(шифр і назва)

Тарасов Ігор Ігорович
(прізвище та ініціали)

Керівник:

Черевко Г.В, д.е.н., проф.
(прізвище та ініціали)

ЛЬВІВ 2025

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВЕТЕРИНАРНОЇ
МЕДИЦИНИ ТА БІОТЕХНОЛОГІЙ ІМЕНІ С.З. ГЖИЦЬКОГО
ФАКУЛЬТЕТ УПРАВЛІННЯ, ЕКОНОМІКИ ТА ПРАВА
КАФЕДРА ЕКОНОМІКИ
Освітній ступінь Магістр
Спеціальність 051 «Економіка»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри економіки

(підпис)
Сиротюк Г.В.
(прізвище, ім'я, по батькові)
“14” березня 2025 року

ЗАВДАННЯ

на кваліфікаційну роботу студенту
Тарасову Ігорю Ігоровичу
(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи: Ефективність вирощування олійних культур та ринок його продукції

керівник роботи: Черевко Георгій Владиславович, д.е.н., професор
(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом ЛНУВМБ ім. С.З. Гжицького від “14” березня 2025 року №194-4

2. Термін подання студентом роботи до “5” грудня 2025 року

3. Вихідні дані до роботи: нормативно-законодавчі акти, літературні джерела, дані досліджуваних підприємств, статистична звітність.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити)

Вступ
Розділ 1. Теоретичні і методичні основи дослідження ефективності вирощування олійних культур
1.1. Поняття і особливості ефективності олійних культур
1.2. Сутність та структура ринку олійних культур.
1.3. Методика дослідження ефективності вирощування олійних культур.
Розділ 2. Аналіз і оцінка ефективності вирощування олійних культур та ринку його продукції.
2.1. Динаміка вирощування олійних культур.
2.2. Баланс попиту та пропозиції олійних культур на ринку продукції їх вирощування.
2.3. Стан, тенденції та проблеми розвитку переробної сфери в олійно-жировому підкомплексі
Розділ 3. Напрями підвищення ефективності вирощування олійних культур та ринку його продукції.

3.1. Розвиток використання олійних культур як сировини для виробництва біопалива.
3.2. Удосконалення державного регулювання формування стратегічних напрямів розвитку виробництва й переробки олійних культур
3.3. Підвищення економічної ефективності виробництва олійних культур у сучасних умовах.
Висновки
Список використаних джерел

5. Перелік графічного матеріалу: рисунки, таблиці

6. Дата видачі завдання: “14” березня 2025 року

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Терміни виконання етапів роботи
1.	Отримання завдання керівника. Збір і опрацювання рекомендованої літератури за темою КР. Приготування літературного огляду. Вивчення досліджуваного об’єкту. Аналіз існуючого стану проблеми (складання програми; підготовка матеріалів для кваліфікаційної роботи).	березень-липень 2025 р.
2.	Обґрунтування перспектив і шляхів вирішення досліджуваної проблеми та їх деталізація (формування перспективної частини; приготування основи для формування варіанту роботи).	серпень-вересень 2025 р.
3.	Розробка та обґрунтування пропозицій щодо реалізації практичних рекомендацій. Написання економічної частини роботи; висновків і пропозицій з реалізації роботи; оформлення остаточного варіанту роботи та графічних матеріалів, які представляються до захисту перед ЕК.	жовтень 2025 р.
4.	Остаточне оформлення кваліфікаційної роботи (здача роботи керівнику КР; виправлення його зауважень; подання КР на рецензування; остаточне оформлення ілюстративних матеріалів, таблиць).	листопад 2025 р.
5.	Підготовка до захисту перед ЕК. Попередній захист на випускній кафедрі (приготування доповіді і презентації роботи й погодження їх з керівником КР).	грудень 2025 р.

Студент

(підпис)

Тарасов І.І.
(прізвище та ініціали)

Керівник роботи

(підпис)

Черевко Г.В.
(прізвище та ініціали)

УДК 332.155:633.1]:338.439.5

Реферат

Кваліфікаційна робота 91 стор. текст. част.; 10 рис.; 13 табл.; 28 літературних джерел.

Ефективність вирощування олійних культур та ринок його продукції. Тарасов І.І. Кваліфікаційна робота. Кафедра економіки. Львів. Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького, 2025.

Досліджено ефективність вирощування олійних культур та особливості функціонування ринку їхньої продукції. Розкрито економічну сутність і значення олійних культур у структурі аграрного виробництва, проаналізовано динаміку посівних площ, урожайності та обсягів виробництва основних олійних культур. Оцінено економічну ефективність їх вирощування з урахуванням витрат, рентабельності та цінової кон'юнктури ринку. Визначено основні тенденції розвитку внутрішнього і зовнішнього ринків олійної продукції, роль експорту та переробки у формуванні доходів сільськогосподарських товаровиробників. Обґрунтовано напрями підвищення ефективності виробництва олійних культур і збалансування структури аграрного ринку з урахуванням економічних, соціальних та екологічних чинників.

АНОТАЦІЯ

Розглянуто ефективність вирощування олійних культур та особливості функціонування ринку їхньої продукції. Проаналізовано сучасний стан і тенденції розвитку виробництва олійних культур, економічну ефективність їх вирощування, а також вплив ринкової кон'юнктури на формування цін і доходів сільськогосподарських товаровиробників. Визначено роль переробки та експорту олійної продукції в аграрній економіці. Обґрунтовано напрями підвищення ефективності виробництва олійних культур з урахуванням економічних, соціальних та екологічних чинників.

Ключові слова: олійні культури, ефективність виробництва, аграрний ринок, рентабельність, переробка, експорт.

ABSTRACT

The efficiency of oilseed cultivation and the peculiarities of the market for their products are considered. The current state and trends in oilseed production, the economic efficiency of their cultivation, and the impact of market conditions on the formation of prices and incomes of agricultural producers are analyzed. The role of processing and export of oil products in the agricultural economy is determined. Directions for improving the efficiency of oilseed production are substantiated, taking into account economic, social, and environmental factors.

Keywords: oil crops, production efficiency, agricultural market, profitability, processing, export.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ І МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОЩУВАННЯ ОЛІЙНИХ КУЛЬТУР	
1.1. Поняття і особливості ефективності олійних культур.....	9
1.2. Сутність та структура ринку олійних культур.....	17
1.3. Методика дослідження ефективності вирощування олійних культур.....	22
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ І ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОЩУВАННЯ ОЛІЙНИХ КУЛЬТУР ТА РИНКУ ЙОГО ПРОДУКЦІЇ.	
2.1. Динаміка вирощування олійних культур.....	33
2.2. Баланс попиту та пропозиції олійних культур на ринку продукції їх вирощування.....	49
2.3. Стан, тенденції та проблеми розвитку переробної сфери в олійно-жировому підкомплексі.....	54
РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОЩУВАННЯ ОЛІЙНИХ КУЛЬТУР ТА РИНКУ ЙОГО ПРОДУКЦІЇ.	
3.1. Розвиток використання олійних культур як сировини для виробництва біопалива.....	60
3.2. Удосконалення державного регулювання формування стратегічних напрямів розвитку виробництва й переробки олійних культур.....	69
3.3. Підвищення економічної ефективності виробництва олійних культур у сучасних умовах.....	77
ВИСНОВКИ	86
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	88

ВСТУП

Олійні культури посідають важливе місце в структурі сільськогосподарського виробництва України та є однією з ключових складових аграрного ринку. Вони забезпечують сировинну базу для харчової, кормової, переробної та біоенергетичної галузей, формують значну частку експортного потенціалу країни та відіграють важливу роль у наповненні державного бюджету. В умовах трансформації аграрної економіки, посилення глобальної конкуренції та нестабільності світових ринків зростає потреба в підвищенні ефективності вирощування олійних культур і вдосконаленні механізмів функціонування ринку їхньої продукції.

Сучасний розвиток виробництва олійних культур характеризується розширенням посівних площ, активним залученням інвестицій у переробну інфраструктуру та орієнтацією на зовнішні ринки збуту. Водночас надмірна концентрація посівів олійних культур у структурі сівозмін, коливання цін, зростання виробничих витрат і загострення екологічних проблем зумовлюють необхідність комплексної оцінки економічної ефективності їх вирощування. Особливої актуальності набувають питання збалансування виробництва, переробки та експорту олійної продукції з урахуванням соціально-економічних і екологічних наслідків для розвитку сільських територій.

Метою даного дослідження є аналіз ефективності вирощування олійних культур та особливостей функціонування ринку їхньої продукції, а також обґрунтування напрямів підвищення економічної результативності їх виробництва і реалізації.

Предметом дослідження є економічні відносини, що формуються у процесі виробництва, переробки та реалізації продукції олійних культур.

Методологічною основою дослідження є сукупність загальнонаукових і спеціальних методів пізнання, зокрема аналіз і синтез, індукція і дедукція, статистичні та економіко-математичні методи, порівняльний аналіз, а також системний і структурно-функціональний підходи.

Інформаційною базою дослідження є відповідні законодавчі та нормативно-правові акти України, праці вітчизняних і зарубіжних авторів, офіційні інформаційні джерела. Використані аналітичні та статистичні матеріали Держкомстату України. Період дослідження – 2022-2025 рр..

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ І МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОЩУВАННЯ ОЛІЙНИХ КУЛЬТУР

1.1. Поняття і особливості ефективності олійних культур

Ефективність виробництва – це складне й багатогранне економічне явище, що відображає результативність використання виробничих ресурсів. Сільськогосподарське виробництво передбачає органічне поєднання та взаємодію чотирьох ключових факторів: робочої сили, основних засобів, предметів праці та землі. У процесі виробництва відбувається споживання цих ресурсів з метою отримання корисного результату – споживчих вартостей, покликаних задовольняти потреби населення.

Будь-яке виробництво ґрунтується на витратах ресурсів і отриманні відповідних результатів. Проте навіть за однакових витрат підприємства можуть досягати різних обсягів продукції та фінансових результатів. Це свідчить про різний рівень ефективності виробництва.

Як економічна категорія ефективність відображає дію об'єктивних економічних законів і виступає формою реалізації мети суспільного виробництва. Під економічною ефективністю розуміють кінцевий корисний результат, отриманий від використання живої праці та засобів виробництва, а також їх сукупних вкладень. У цьому контексті важливо розмежовувати поняття ефекту та ефективності.

Ефект – це фактичний результат здійснених заходів у сільському господарстві, що проявляється у зростанні врожайності культур, підвищенні продуктивності тварин і птиці тощо.

Економічна ефективність визначається співвідношенням отриманих результатів до витрат живої праці та матеріальних ресурсів. Вона є узагальнюючим показником, що відображає якість використання уречевленої та живої праці.

Ефективність виробництва нерозривно пов'язана з потребою постійного підвищення рівня задоволення матеріальних і культурних потреб населення. Її

зростання передбачає збільшення обсягів сукупного продукту та національного доходу за умов мінімізації сукупних витрат на одиницю продукції.

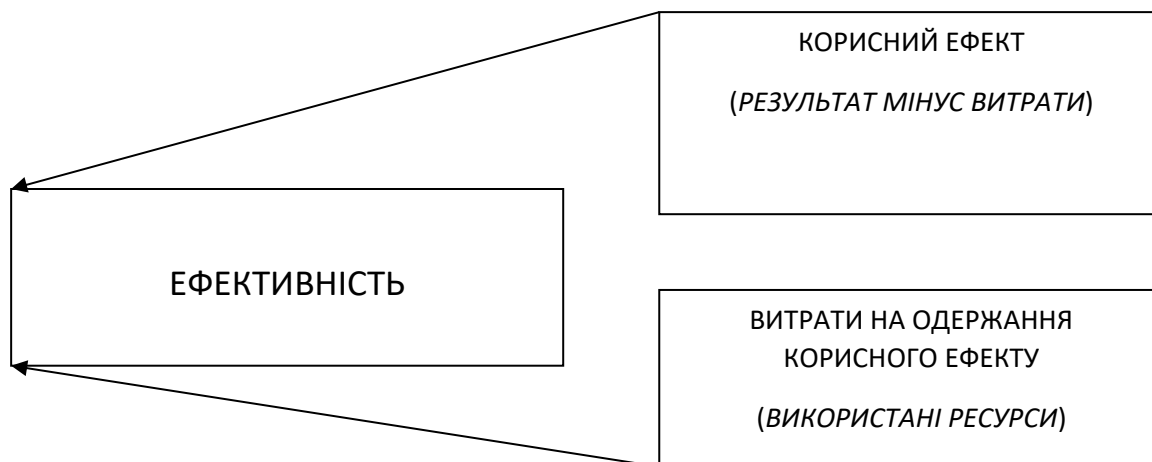

Рис. 1.1. Логіка формування ефективності виробництва*

**на основі опрацьованих літературних джерел*

Ефективність виробництва олійних культур є важливою економічною категорією, що відображає ступінь раціонального та результативного використання ресурсів у процесі вирощування соняшнику, ріпаку, сої та інших олійних культур. Специфіка цієї групи сільськогосподарських культур зумовлює необхідність комплексної оцінки як натуральних, так і вартісних показників, що характеризують кінцевий результат діяльності агровиробника.

У найзагальнішому вигляді ефективність виробництва олійних культур визначають як співвідношення отриманих результатів (урожайності, валового збору, виручки, прибутку) до витрат ресурсів – землі, матеріально-технічних засобів, трудових ресурсів, енергоресурсів та фінансових вкладень.

Щоб зрозуміти суть ефективності виробництва олійних культур, необхідно провести її всебічний і комплексний аналіз. Завдання такого аналізу полягає у виявленні додаткових можливостей збільшення обсягів виробництва продукції, поліпшення її асортименту та якості, а також у зниженні виробничих витрат.

У процесі аналізу здійснюється оцінка досягнутого рівня виробництва олійних культур, виконання державних контрактів та замовлень, договорів із іншими покупцями, а також забезпечення власних потреб підприємства

сировиною. Досліджують виконання плану валового виробництва та визначають фактори, що вплинули на його рівень.

Особливу увагу приділяють аналізу причин змін посівних площ і урожайності основних олійних культур, вивченню передового досвіду виробництва екологічно чистої та високоякісної продукції. На основі виявлених резервів розробляються заходи щодо нарощування виробництва, поліпшення якості продукції, оптимізації витрат, підвищення конкурентоспроможності та економічної віддачі виробництва.

Комплексний аналіз також дає можливість обґрунтувати перспективні напрями та стратегії розвитку галузі виробництва олійних культур відповідно до ринкових умов і технологічних можливостей підприємства.

На першому етапі аналізу вивчають виробничий потенціал галузі вирощування олійних культур. Він охоплює ґрунтово-кліматичні умови та наявні ресурси, які перебувають у розпорядженні підприємства: земельні угіддя, трудові ресурси, матеріально-технічні засоби, а також технології вирощування основних олійних культур.

Одним із специфічних і незамінних факторів навколишнього середовища для сільськогосподарського виробництва є природні умови, що включають ґрунти, рельєф, кліматичні особливості та забезпеченість водними ресурсами. Саме їх характеристики визначають: структуру посівів і рівень урожайності культур, технологію та організацію виконання виробничих процесів, потребу у сільськогосподарській техніці та ефективність її використання, особливості землекористування, а також величину й структуру витрат на виробництво продукції.

Для оцінки потенційних властивостей ґрунтів та визначення їхнього впливу на результати виробництва олійних культур необхідно досліджувати типи ґрунтів і їх агрохімічні особливості. Дані кадастрової оцінки земель дають змогу встановити закономірності зміни урожайності соняшнику, ріпаку, сої та інших олійних культур залежно від ґрунтових відмін та забезпеченості елементами

живлення. Різні типи ґрунтів по-різному впливають на олійність насіння, рівень врожайності та ефективність застосування добрив.

При оцінці ґрунтів обов'язково враховують і рельєф місцевості, оскільки він визначає можливість застосування сучасних технологій обробітку ґрунту під олійні культури, рівень ризику прояву ерозійних процесів та ефективність використання машинно-тракторного парку.

Кліматичні умови є визначальним фактором для виробництва олійних культур. Найбільш важливими показниками виступають: сонячна радіація, температурний режим, кількість та розподіл опадів, а також вологість повітря. Соняшник і соя потребують достатнього тепла і світла, тоді як ріпак чутливий до зимових температур і вологості ґрунту в осінній період. Тому клімат формує не лише рівень урожайності, а й структуру посівних площ та можливість вирощування окремих культур у різних зонах.

До поняття водні ресурси належать рівень залягання ґрунтових вод, наявність річок, водойм та інших джерел водопостачання. Водні ресурси визначають можливості зрошення, що особливо актуально для сої та ріпаку, які краще реалізують свій потенціал урожайності у вологих умовах. Крім того, водні ресурси впливають на вологість повітря та мікроклімат, що позитивно позначається на розвитку рослин.

Земельні угіддя аграрних підприємств поділяють на сільськогосподарські й несільськогосподарські, причому площа та структура сільськогосподарських угідь визначають можливість формування оптимальної сівозміни з включенням олійних культур. Рілля, як основний вид угідь, є базою для вирощування соняшнику, ріпаку та сої, а її родючість безпосередньо впливає на економічну ефективність виробництва.

У процесі аналізу структури земельних ресурсів досліджують тенденції зміни площ під олійними культурами, ефективність використання ріллі та її відповідність вимогам сучасних технологій вирощування. Для оцінки використання земель застосовують такі показники:

Питома вага ріллі у площі сільськогосподарських угідь, що визначає потенціал території для вирощування олійних культур.

Рівень розорюваності орних земель, який впливає на дотримання сівозмін та запобігання деградації ґрунтів.

Процент посівної площі від площі ріллі, що показує рівень інтенсивності землекористування.

Питома вага зрошуваних (або осушуваних) земель, що є особливо важливою для сої та ріпаку, оскільки дефіцит вологи різко знижує їх продуктивність.

Трудовий потенціал підприємства, зайнятого виробництвом олійних культур, відображає кількість і якість праці, необхідну для своєчасного виконання технологічних операцій – обробітку ґрунту, сівби, внесення добрив, захисту рослин та збирання врожаю. Він визначається фондом робочого часу та рівнем кваліфікації працівників, адже сучасні технології вирощування олійних культур потребують високої професійної підготовки.

Стан і структура основних засобів характеризуються натуральними, вартісними та якісними показниками. Вирощування олійних культур вимагає наявності сучасних тракторів, сівалок точного висіву, обприскувачів, комбайнів із відповідним обладнанням, що забезпечують мінімальні втрати насіння та збереження його якості. Оцінюючи основні засоби, визначають їх придатність, ступінь зносу, рівень оновлення та відповідність технологічним потребам галузі.

Матеріальні ресурси (насіння, добрива, засоби захисту рослин, паливо) відіграють ключову роль у формуванні урожайності олійних культур. Їх потребу визначають на основі нормативів або фактичних витрат попередніх років, а рівень забезпеченості визначають порівнянням фактичних запасів із нормативною потребою.

Достатність ресурсного потенціалу виробництва олійних культур залежить і від вибору технології. Вона має бути ресурсо- та енергозберігаючою, забезпечувати оптимальні умови росту рослин і стабільну якість продукції. Оцінка технології здійснюється на основі функціонально-вартісного аналізу: кожен елемент витрат, кожна операція технологічного процесу аналізуються з

позиції їхньої доцільності та ефективності у виробництві конкретного виду олійної культури.

На другому етапі аналізу досліджують виробництво продукції олійних культур за її обсягом, асортиментом і якістю. Отримання запланованого обсягу продукції залежить від виконання плану посівних площ та рівня урожайності соняшнику, ріпаку, сої й інших культур цієї групи.

Оцінка дотримання планової площі здійснюється шляхом порівняння фактичної посівної площі з плановим показником. Оскільки зміна площ посіву зумовлює зміну їх частки у загальній структурі угідь, у процесі аналізу визначають також структурні зрушення. Такі зміни, особливо за умов обмежених земельних ресурсів, є одним із важливих шляхів збільшення виробництва продукції та підвищення ефективності функціонування аграрного підприємства.

До основних факторів, що можуть спричиняти зміну посівних площ олійних культур, належать: метеорологічні умови відповідного періоду, загибель посівів унаслідок ураження хворобами, шкідниками або бур'янами, коливання попиту на окремі види продукції, а також зміна забезпеченості господарства необхідними ресурсами.

Найбільш динамічним фактором, що визначає валовий збір олійних культур, є урожайність. Її рівень формується під впливом широкого спектра факторів, які умовно поділяють на дві групи: метеорологічні та агротехнічні.

До агротехнічних факторів належать:

вибір раціонального попередника в сівозміні;

забезпеченість господарства високоякісним насінням перспективних сортів і гібридів;

застосування необхідної кількості мінеральних та органічних добрив;

використання ефективних засобів захисту рослин;

дотримання оптимальних строків сівби;

якість виконання всіх технологічних операцій щодо обробітку ґрунту, висіву, догляду за посівами та збирання врожаю.

Рівень виконання плану валового збору визначають шляхом порівняння фактичного обсягу з плановим, використовуючи як натуральні (центнери, тонни), так і вартісні показники. Такий підхід дозволяє оцінити не лише фізичний результат виробництва, а й його економічну віддачу.

Відхилення валового збору по окремих культурах зумовлюється двома факторами – зміною посівної площі та врожайністю. Щоб виявити вплив цих факторів на зміну валового збору, застосовують метод ланцюгових підстановок.

Розрахунок ведуть за формулами:

$$\Delta B_{3п} = Пф \cdot У_{пл} - П_{пл} \cdot У_{пл} = (Пф - П_{пл}) \cdot У_{пл} \quad (1.1)$$

$$\Delta B_{3у} = Пф \cdot Уф - Пф \cdot У_{пл} = (Уф - У_{пл}) \cdot Пф \quad (1.2)$$

де $\Delta B_{3п}$ і $\Delta B_{3у}$ – відхилення валового збору відповідно за рахунок зміни розміру площі посіву і врожайності;

$П_{пл}$ і $Пф$ – площа посіву за планом і фактично;

$У_{пл}$ і $Уф$ – урожайність окремої культури за планом і фактично.

Якщо зміна відбувається за рахунок одного фактора, то для оцінки цього впливу спеціальні розрахунки непотрібні.

Щоб висновки з результатів аналізу виробництва олійних культур були об'єктивними, необхідно встановити, у якій мірі виявлені зміни зумовлені дією зовнішніх факторів (зміни природно-кліматичних умов, недопоставка мінеральних добрив та інших матеріальних ресурсів, низька якість закупленого насіння, зміни у технологічному забезпеченні) і наскільки вони спричинені внутрішніми факторами (порушення строків та якості виконання технологічних операцій, недотримання норм внесення добрив або норм висіву, відхилення від вимог агротехніки).

Для оцінки виконання плану виробництва за асортиментом порівнюють обсяг продукції, яку можна зарахувати у виконання плану, з плановим показником. У межах планового асортименту:

у разі перевиконання плану до виконання зараховують планову кількість продукції;

у разі недовиконання – фактичний обсяг виробленої продукції.

Виконання плану за асортиментом визначають за допомогою коефіцієнта, який обчислюють як відношення обсягу продукції, зарахованої у виконання плану, до планового обсягу. Для однорідних культур (наприклад, різні види олійних) оцінювання здійснюється в натуральних показниках, а для різнорідної продукції – у вартісних показниках.

Важливим критерієм, що характеризує виробництво олійних культур, є якість продукції, тобто сукупність властивостей насіння, здатних задовольнити потреби переробних підприємств та інших споживачів. Якість відіграє визначальну роль у формуванні конкурентоспроможності продукції, адже вона впливає на вихід олії, шроту, білка, рентабельність переробки та можливості експорту.

Основним завданням аналізу на цьому етапі є встановлення того, наскільки якісні характеристики продукції відповідають вимогам споживачів та нормативним стандартам. Для цього застосовують:

опитування та моніторинг потреб покупців;

аналіз тенденцій попиту на насіння олійних культур;

порівняння фактичних показників якості з установленими стандартами.

Якість насіння олійних культур визначають такими параметрами, як: сорт або гібрид, репродукція, чистота насіння, схожість, енергія проростання, вміст олії, масова частка білка, абсолютна маса 1000 насінин. Ці показники суттєво впливають на вихід готової продукції та прибутковість галузі.

Отже, оцінка виробництва продукції за обсягом, асортиментом, якістю та строками виконання робіт дає змогу сформулювати обґрунтовані висновки щодо потенційної конкурентоспроможності виробленої продукції та загальної ефективності виробництва олійних культур.

Третім і завершальним етапом аналізу є оцінка ефективності галузі, яка ґрунтується на дослідженні показників прибутковості та рентабельності

виробництва. Визначення фінансових результатів дає можливість оцінити економічну віддачу використаних ресурсів і встановити реальний рівень ефективності діяльності підприємства.

Проведення комплексного аналізу виробництва олійних культур дає змогу всебічно оцінити стан аграрного підприємства, визначити резерви підвищення продуктивності та ефективності, а також сформулювати обґрунтовані управлінські рішення. Тому його проведення є доцільним і необхідним для кожного підприємства, оскільки дає змогу своєчасно виявляти проблеми та запобігати втратам.

1.2. Сутність та структура ринку олійних культур.

Ринок олійних культур аналізується як з позицій загальнооекономічних принципів товарно-грошового обміну, так і з позицій оцінки реальних процесів виробництва, переробки та збуту олійної сировини. Механізм функціонування цього ринку формує співвідношення попиту і пропозиції, визначає рівень цін на насіння олійних культур та продукти їх переробки (олію, шрот, макуху), а також істотно залежить від регуляторної політики держави, у тому числі експортних обмежень, податкових умов та інструментів підтримки агровиробників.

Кон'юнктура ринку олійних культур значною мірою залежить від комплексу чинників: погодних умов, обсягів внутрішнього споживання олійної сировини, розвитку потужностей переробної промисловості та умов світової торгівлі. Попит на продукцію олійного підкомплексу формується як під впливом природних і фізіологічних потреб населення в рослинних оліях та продуктах переробки, так і потреб харчової, кормової, фармацевтичної та біоенергетичної промисловості. Важливе значення мають також структура пропозиції, рівень цін, якість продукції, платоспроможність споживачів, розвиток експортної інфраструктури та інтеграція України у світовий ринок. У випадку дефіциту внутрішньої пропозиції відбувається імпорт окремих видів продукції, хоча для України більш характерним є зворотний процес – експорт надлишків. Попит на олійні культури може як стимулювати, так і стримувати пропозицію, залежно від

кон'юнктурних умов ринку, що властиво для товарів із високою експортною орієнтацією.

Ринкова кон'юнктура олійних культур визначається співвідношенням попиту й пропозиції, яке формується під впливом конкретної комбінації чинників: обсягів виробництва, стану зовнішньої торгівлі, рівня переробки, динаміки цін та сезонності постачання. Рівноважний стан попиту та пропозиції характеризує формування оптимальних товарно-грошових пропорцій, однак на ринку олійних культур рівновага є динамічною та змінюється протягом маркетингового року під впливом коливань врожайності та експортної активності.

Пропозиція олійних культур розглядається як кількість продукції, яку готові виробити сільськогосподарські підприємства за певного рівня цін та за певних інших умов. На її формування впливає значна кількість чинників, які доцільно поділити на ендогенні (внутрішні) та екзогенні (зовнішні). Внутрішніми є технологічні рішення підприємства, якість насіння, рівень матеріально-технічного забезпечення, оптимальність агротехніки, досвід і кваліфікація персоналу. Зовнішніми – погодні умови, рівень конкуренції, стан світового ринку, логістичні можливості та макроекономічна ситуація.

Виробництво олійних культур має низку особливостей, що визначають специфіку пропозиції на ринку:

- концентрація виробництва у великих аграрних підприємствах та наявність високо механізованих технологій, водночас збереження значної ролі фермерських господарств, що зумовлює різну собівартість і різну реакцію на зміну цін;
- сезонний характер виробництва та нерівномірність надходження продукції на ринок, що спричиняє цінові коливання протягом маркетингового року;
- висока залежність від природно-кліматичних умов, особливо у зоні ризикового землеробства, де рівень урожайності суттєво варіює залежно від кількості опадів та температурного режиму;

- чутливість якості насіння олійних культур до строків сівби, збирання та технології переробки, що прямо впливає на експортну привабливість та рівень внутрішніх цін;
- неможливість стовідсоткової товарності врожаю, оскільки частина продукції використовується на насіння, внутрішньогосподарські потреби чи годівлю тварин;
- підвищені фінансові ризики, спричинені значним розривом між періодом вкладення коштів у виробництво та моментом отримання виручки. Це обумовлює потребу в короткострокових кредитах, зокрема на закупівлю матеріально-технічних ресурсів;
- висока капіталомісткість виробничих процесів (особливо у вирощуванні сої та ріпаку), що зумовлює потребу в значних інвестиціях та підвищує вимоги до технічного оснащення;
- залежність від стану земельних ресурсів, оскільки земля є ключовим засобом виробництва. Виснаження ґрунтів через інтенсивне вирощування олійних культур без дотримання сівозмін знижує врожайність та потребує додаткових витрат на відновлення родючості;
- висока логістична складність, оскільки олійні культури мають значний обсяг експорту, що потребує доступу до портової інфраструктури, якісних доріг та ефективних залізничних перевезень;
- обмежена інвестиційна привабливість у періоди високої волатильності цін, що стримує розвиток галузі у кризових роках, зокрема у періоди воєнних дій.

Усі ці чинники формують специфіку ринку олійних культур, зумовлюючи нестабільність цін, коливання рівня виробництва та необхідність активної участі держави в забезпеченні належних умов для відтворення у галузі.

Ринок олійних культур є ключовою ланкою, що забезпечує взаємозв'язок аграрного сектору з переробною промисловістю, харчовою та біоенергетичною галузями. Забезпечуючи рух насіння олійних культур від виробника до переробника і кінцевого споживача, цей ринок завершує один цикл виробництва

та водночас формує передумови для нового. Через механізми ринку відбувається не лише відшкодування витрат виробництва, а й реалізація доданої вартості, що створює фінансові ресурси для розширеного відтворення у галузі.

Функціонування ринку олійних культур сприяє прискоренню товарного обігу, скороченню тривалості виробничого циклу, активізації інвестиційних процесів і підвищенню економічної ефективності галузі. Ринкові механізми впливають на обсяги виробництва, структуру посівних площ, асортимент продукції переробки (олія, шрот, макуха, біопаливо) та її якість.

У структурі товарних ринків України ринок олійних культур посідає особливе місце завдяки низці специфічних рис:

- відносна стабільність попиту, що зумовлена стратегічним значенням рослинних олій у харчовому балансі країни та високою потребою переробної промисловості у сировині;
- висока ліквідність продукції, адже олійні культури та продукти їх переробки мають сталий попит як на внутрішньому, так і на світовому ринку, а ціни — відносно нижчу волатильність у порівнянні з іншими видами сільськогосподарської продукції;
- значна диверсифікація напрямів використання, оскільки продукція олійного підкомплексу застосовується у харчовій, фармацевтичній, косметичній, комбікормовій та біоенергетичній галузях, а відходи переробки використовуються як високобілкові корми або тверде біопаливо;
- важлива роль у забезпеченні продовольчої та економічної безпеки, адже ринок олійних культур забезпечує стабільні валютні надходження, підтримує переробну промисловість та формує експортний потенціал держави;
- наявність постійного державного регулювання, зумовленого необхідністю підтримки рівноваги між внутрішнім споживанням, експортними потоками, ціноутворенням та логістичними можливостями, що особливо актуально в умовах воєнних ризиків і глобальної ринкової нестабільності.

Таким чином, ринок олійних культур є системоутворюючим елементом аграрної економіки України, забезпечуючи стійке функціонування як

виробничої, так і переробної сфери, сприяючи формуванню національного експортного потенціалу та зміцненню продовольчої безпеки.

Взаємодія ринку олійних культур відбувається завдяки функціонуванню системи пов'язаних ринків (рис. 1.2) [24, с.14].

Рис. 1.2. Взаємодія ринку олійних культур із пов'язаними ринками*

*за даними [24, с.14]

У результаті взаємодії ресурсних ринків (технічних засобів, землі, праці, засобів виробництва, фінансів) здійснюється виробничий процес, виробляється продукція. Переважна частина продукції має товарний характер і реалізується на аграрному ринку. Ринок олійних культур є складовою аграрного ринку, ринку засобів виробництва, ринку землі, ринку фінансів, ринку праці, ринку інформаційних технологій, ринку насіння [24, с.14].

Ринок олійних культур є ключовим елементом аграрної економіки України, оскільки забезпечує взаємозв'язок між сільськогосподарським виробництвом і переробною промисловістю, формує цінові та товарні пропорції, визначає напрями розвитку як внутрішнього, так і зовнішнього сектора аграрного ринку. Економічна сутність цього ринку проявляється у його здатності забезпечувати відтворення виробництва, перерозподіл ресурсів, формування доходів та створення стійкого експортного потенціалу.

Функціонування ринку олійних культур ґрунтується на дії попиту та пропозиції, які формуються під впливом комплексу цінових і нецінових

чинників, серед яких домінують природно-кліматичні умови, технологічний рівень виробництва, потреби переробної промисловості, глобальна ринкова кон'юнктура та логістичні можливості. Специфіка цього ринку зумовлена сезонністю виробництва, високою капіталомісткістю технологічних процесів, значною експортною орієнтацією та багатовекторністю використання продуктів переробки.

Ринок олійних культур відіграє важливу роль у забезпеченні продовольчої та економічної безпеки держави, створюючи умови для стабільних валютних надходжень, розвитку переробної промисловості та підтримки зайнятості у сільській місцевості. Наявність високої ліквідності продукції, диверсифікації напрямів її використання та стійкого попиту на зовнішніх ринках робить цей сегмент одним із найбільш конкурентоспроможних у національному АПК.

Таким чином, економічна сутність ринку олійних культур полягає у його здатності забезпечувати ефективний рух ресурсів, стабільність агровиробництва, формування збалансованих товарно-грошових відносин і створення сприятливих умов для стратегічного розвитку аграрного сектору та інтеграції України у світову економіку.

1.3.Методика дослідження ефективності вирощування олійних культур

Для об'єктивного визначення ефективності галузі вирощування олійних культур необхідним є комплексне дослідження її сучасного стану з урахуванням динаміки ключових факторів та умов функціонування за тривалий часовий інтервал. Специфіка галузі зумовлена високою варіативністю природно-кліматичних умов, неоднорідністю агротехнологічних практик, значною залежністю урожайності від якості ресурсного забезпечення, а також впливом глобальних тенденцій ринку олійних культур, що істотно ускладнює процес оцінювання її результативності.

Методологічна конструкція системи оцінювання ефективності повинна забезпечувати можливість всебічного відображення двох взаємопов'язаних результативних аспектів діяльності галузі: фактичних виробничих і економічних

результатів, детермінант, що формують досягнутий рівень ефективності, включаючи природні, техніко-технологічні, організаційні та ринкові чинники.

Таке науково-методичне забезпечення створює умови для ідентифікації тенденцій та закономірностей розвитку, побудови достовірних прогнозних орієнтирів, формування стратегічних рішень щодо підвищення конкурентоспроможності галузі.

Прийняття управлінських рішень у сфері організації виробництва олійних культур характеризується складністю через високий рівень взаємозалежності економічних та організаційно-технологічних факторів. Ефективні рішення передбачають системний аналіз функціонування виробничих підрозділів та застосування науково обґрунтованих методів дослідження, що забезпечує підвищення адаптивності галузі до зовнішніх викликів. Сформульовані методологічні положення визначають логічну структуру та послідовність проведення дослідження (рис. 1.3).

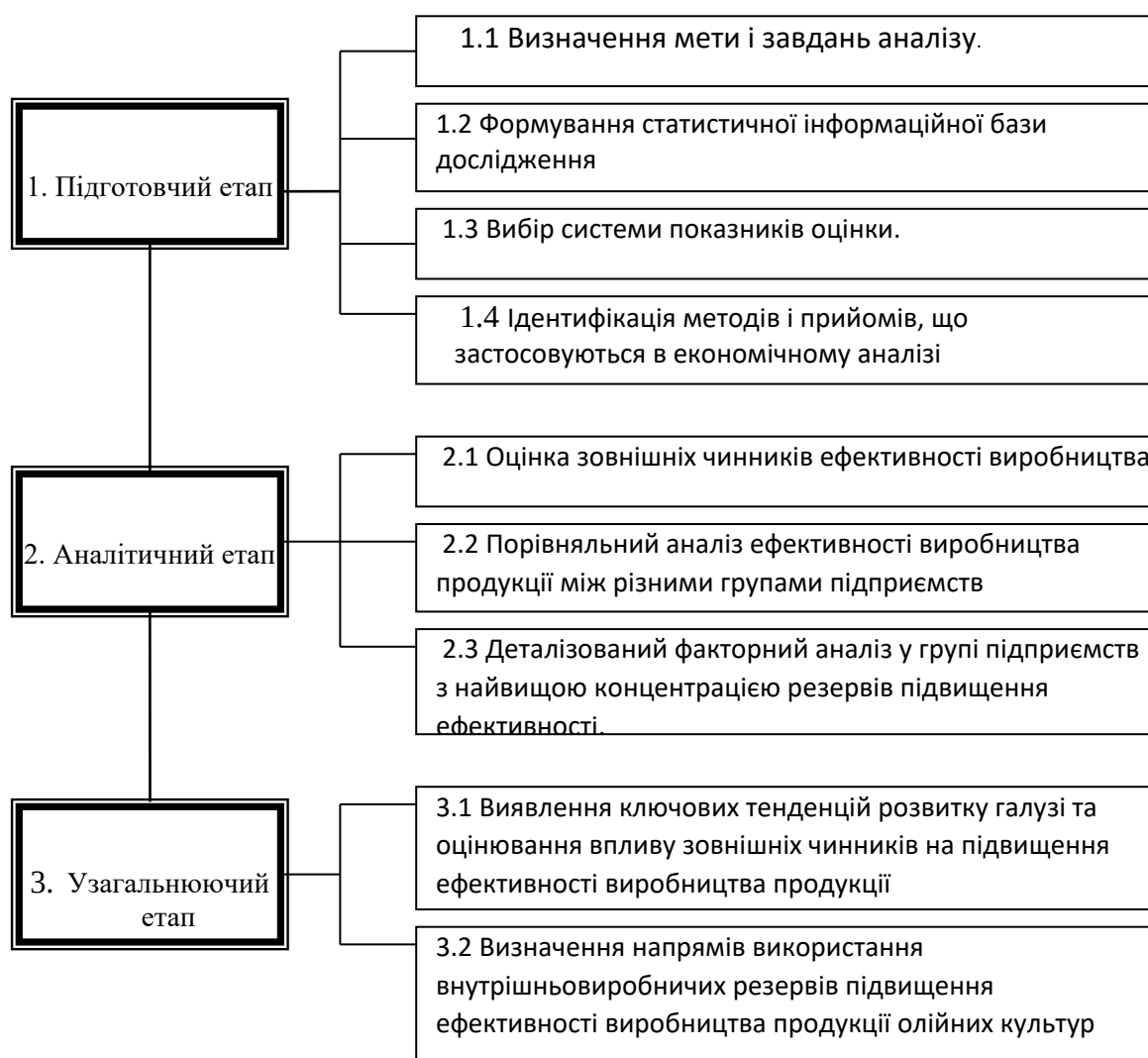

Рис.1.3. Структурно-етапна схема оцінювання економічної ефективності виробництва олійних культур*

**на основі опрацьованих літературних джерел*

Методологічну основу роботи становить діалектичний та системно-структурний підходи, що передбачають розгляд галузі як складного аграрного утворення, функціонування якого визначається взаємодією внутрішніх та зовнішніх факторів. Це дозволяє інтерпретувати виробництво олійних культур як елемент інтегрованого агропромислового комплексу, тісно пов'язаний із переробною промисловістю, експортною інфраструктурою та загальною макроекономічною ситуацією.

Для оцінки ефективності вирощування олійних культур необхідно проаналізувати сучасний стан галузі та фактори, що впливають на її розвиток. Урожайність і економічні результати істотно залежать від природно-кліматичних умов, технологічної дисципліни, ресурсного забезпечення та ринкової кон'юнктури.

Система оцінки ефективності має охоплювати виробничі та економічні результати; фактори, що визначають їх формування. Такий підхід дозволяє виявити тенденції розвитку та сформувані обґрунтовані прогностні показники.

Прийняття рішень у галузі вирощування олійних культур повинно базуватися на системному аналізі діяльності підприємств і враховувати вплив економічних, технологічних та організаційних чинників. Це забезпечує підвищення адаптивності галузі та ефективності управління.

Методологічну основу дослідження становлять діалектичний і системний підходи, що дозволяють розглядати галузь як частину агропромислового комплексу, взаємопов'язану з переробною та експортною інфраструктурою.

Аграрний сектор економіки, а також його окремі складові, зокрема олійножировий підкомплекс, становлять багатокомпонентну та внутрішньо взаємопов'язану систему. У період структурної трансформації та адаптації до ринкових умов зарубіжних держав найбільш адекватним інструментом опису

таких складних економічних систем виступає міжгалузева модель типу «витрати – випуск».

Як підкреслювали українські дослідники економіко-математичного моделювання М.Є. Браславець і Р.Г. Кравченко, балансові моделі слугують насамперед засобом дослідження виробничих процесів, їхньої технологічної структури та напрямів використання ресурсів. Вони дають можливість оцінювати узгодженість планових показників на різних етапах їх формування, здійснювати комплексний аналіз міжгалузевих та внутрішньогалузевих пропорцій, а також визначати вплив окремих чинників на кінцеві результати діяльності

Застосування системи міжгалузевих балансових моделей дозволяє розглядати потреби сільського господарства як ключовий елемент у формуванні планів розвитку суміжних галузей матеріального виробництва. Такий підхід сприяє глибшому розумінню механізмів відтворення в аграрному секторі, дає можливість кількісно оцінити взаємозв'язки між сільським господарством, промисловістю та іншими сферами економіки, а також визначити реальний внесок аграрної галузі у формування фонду споживання.

Слід зазначити, що зростання реального обсягу виробництва в країні забезпечується як шляхом залучення додаткових ресурсів, так і за рахунок підвищення ефективності їх використання, тобто оптимального розподілу між видами діяльності. Для здійснення структурного аналізу та прогнозування параметрів виробництва одним із найбільш обґрунтованих методичних підходів є застосування міжгалузевої моделі «витрати – випуск». Вона дає змогу оцінити ефективність функціонування економічної системи через узгодження взаємозв'язків між галузями та визначення потреби в залученні додаткових ресурсів.

Американські дослідники Кемпбелл Р. Макконнелл і Стенлі Л. Брю підкреслювали, що інтегрована економічна система надзвичайно чутлива до будь-якого первинного відхилення від рівноваги: зміни в попиті, технологічних умовах чи обсягах пропозиції ресурсів запускають багаторівневу та складну

ланцюгову реакцію взаємозалежних процесів. Це ще раз підтверджує складність та багатоплановість взаємозв'язків у виробничій системі.

Модель «витрати – випуск» використовується не лише для структурного аналізу, але й для обґрунтування рішень у сфері управління аграрним сектором економіки. Її ефективне застосування передбачає обов'язкове врахування розвитку всіх взаємопов'язаних елементів економічної системи. Таким чином, дослідження окремої галузі та прогнозування її динаміки без урахування міжгалузевих зв'язків не забезпечує достовірності результатів, особливо в умовах дефіциту ресурсів, зокрема земельних та інвестиційних.

Паралельно з можливістю здійснювати структурний аналіз міжгалузевий підхід «витрати – випуск» створює методологічну основу для формування комплексного прогнозу або проекту економічного розвитку, у межах якого визначаються перспективні параметри функціонування всіх галузей аграрного сектору. У подібних національних програмах враховуються ключові урядові рішення та галузеві стратегії, що впливають на динаміку економічного зростання як через інвестиційну підтримку, так і шляхом регулювання окремих виробничих характеристик, пов'язаних із забезпеченням продовольчої та екологічної безпеки.

Зміна державної політики неминуче трансформує структуру кінцевого попиту – зокрема, у відповідь на заходи зі стимулювання чи обмеження експорту певних видів продукції. Це, у свою чергу, зумовлює перебудову виробничих пропорцій та спричиняє структурні зрушення в усій вертикалі міжгалузевих взаємозв'язків. За таких умов постає необхідність системної оцінки реалістичності та внутрішньої узгодженості загальної стратегії розвитку аграрного сектору, включно з державними програмами, спрямованими на його модернізацію й підвищення конкурентоспроможності.

Важливим етапом методики оцінювання ефективності є формування обґрунтованої системи показників, яка дає змогу коректно інтерпретувати результати та визначити рівень ефективності на основі комплексного врахування впливу всіх чинників.

Зовнішні фактори, що впливають на результативність вирощування олійних культур у сільськогосподарських підприємствах, складно подати у чітких кількісних параметрах, однак у підсумку саме вони значною мірою визначають ефективність виробничого процесу. Система індикаторів, яка відображає вплив зовнішнього середовища (рис. 1.4), дає можливість відстежити зміну обсягів виробництва аграрної продукції в регіоні, динаміку формування ринкової пропозиції, трансформацію асортиментної структури та інші кількісні зрушення.

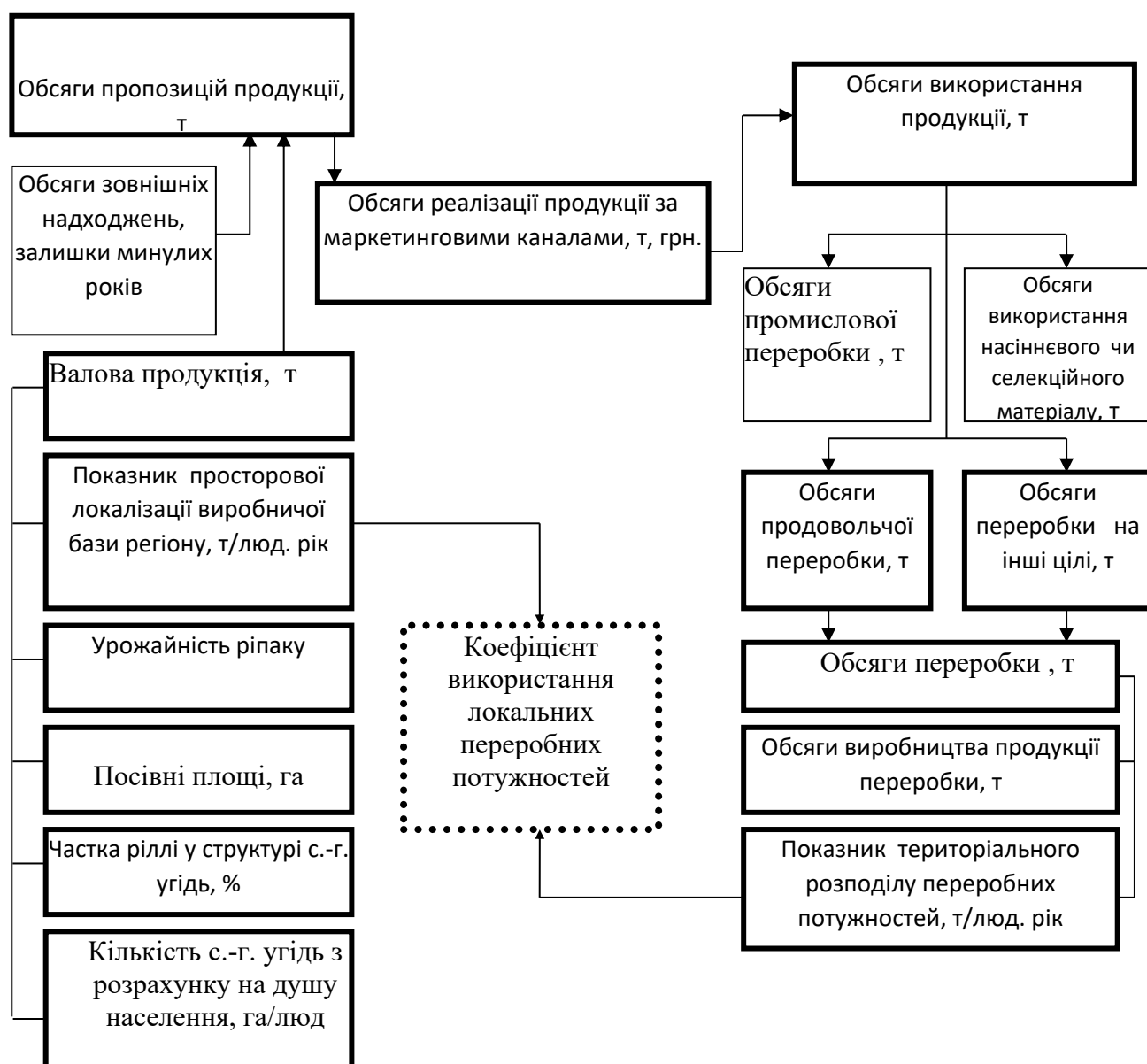

Рис. 1.4. Система показників впливу зовнішніх чинників на ефективність вирощування та переробки олійних культур*

*на основі опрацьованих літературних джерел

Вивчення натуральних показників відображає кількісні характеристики діяльності окремих товаровиробників та слугує результативним критерієм оцінки наслідків виробничих процесів. Вони дозволяють простежити, як саме змінюється виробничий потенціал підприємств та які фактори формують кінцеві виробничі результати.

Комплексний аналіз статичного і динамічного стану галузі вирощування олійних культур із застосуванням абсолютних і відносних показників забезпечує можливість здійснити порівняльну характеристику кількісних параметрів, визначити провідні тенденції розвитку та оцінити перспективи формування обсягів виробництва у сільськогосподарських підприємствах

Дослідження впливу внутрішніх чинників на результативність діяльності підприємств передбачає проведення порівняльного аналізу рівня ресурсного забезпечення та ефективності використання виробничих ресурсів. Факторний аналіз виробництва, який охоплює оцінку основного й оборотного капіталу, а також трудового потенціалу, здійснюється на основі системи узагальнюючих показників, що характеризують якісні параметри, котрі формують кінцеві кількісні результати виробництва. Такий підхід дає змогу визначити специфічні особливості розвитку кожної групи підприємств і виявити закономірності зміни їх виробничого потенціалу.

Аналіз забезпеченості підприємств основними засобами включає оцінку їхнього складу, структури, вартості та динаміки відтворення. Для характеристики руху основних виробничих фондів доцільно застосовувати показники коефіцієнтів оновлення та вибуття.

Система індикаторів ефективності використання основних фондів охоплює аналіз фондovіддачі, фондомісткості продукції та рівня використання виробничої потужності підприємств, що дозволяє оцінити результативність капітальних вкладень та технологічного забезпечення виробництва.

Оцінювання ефективності використання трудових ресурсів ґрунтується на аналізі витрат на оплату праці у структурі собівартості продукції, динаміці середньої заробітної плати працівників, рівні фондоозброєності та

продуктивності праці. Це дає змогу виявити фактори, що визначають результативність використання трудового потенціалу.

Аналіз собівартості продукції забезпечує можливість оцінити матеріальні витрати, зокрема витрати на сировину, і визначити чинники, що впливають на рівень матеріаломісткості виробництва. Такий підхід сприяє виявленню напрямів оптимізації витрат та підвищення конкурентоспроможності підприємств.

Рентабельність є найбільш узагальнюючим показником економічної результативності та ефективності функціонування підприємств певного виду діяльності. Саме рівень рентабельності визначає життєздатність суб'єкта господарювання в умовах ринкової конкуренції. Для оцінювання прибутковості традиційно використовують такі показники: рентабельність майна, рентабельність виробничих фондів та рентабельність продукції (загального обсягу реалізації або окремих її видів).

Перші два показники відображають ефективність використання різних видів ресурсів – трудових, матеріальних, технічних та інших. Натомість рентабельність продукції є інтегральним індикатором, що характеризує загальний результат виробничої діяльності підприємства.

Для дослідження ефективності виробництва сільськогосподарської продукції застосовують комплекс методів і методик. У цій роботі аналітичний процес ґрунтується на діалектичному підході, який передбачає вивчення явищ у взаємозв'язку, взаємодії та розвитку, з урахуванням відмирання застарілих й формування нових структур і закономірностей. Тому економічні процеси аналізуються не ізольовано, а в широкому контексті їх внутрішніх і зовнішніх зв'язків.

Проблематика ефективності вирощування олійних культур в аграрних підприємствах розглядається з урахуванням реальних економічних, соціальних та політичних умов функціонування галузі. Розвиток організаційно-правових форм господарювання в агропромисловому комплексі вивчається як динамічний

процес, що поєднує історичні передумови з логічною еволюцією сучасних виробничих відносин.

Використання методу наукової абстракції у поєднанні з аналізом та синтезом дало змогу обґрунтувати зміст поняття «ефективність» у сільському господарстві, визначити особливості організаційно-правових форм господарювання та систематизувати чинники, що впливають на продуктивність та економічні результати вирощування ріпаку.

Досягнення мети дослідження забезпечується застосуванням методів групування і класифікації, статистичного аналізу, а також системного підходу. Оскільки дослідження охоплює ретроспективний аспект розвитку галузі, використано метод історичного (генетичного) аналізу. Для встановлення взаємозв'язків і причинно-наслідкових залежностей між показниками використовуються логічні процедури системного аналізу та статистичні інструменти, зокрема кореляційно-регресійний аналіз.

Мета аналізу полягає у формуванні аналітичної інформації щодо обсягів виявлених резервів та визначенні напрямів їх ефективного використання. Відповідно до поставленого завдання було окреслено коло інформаційних джерел, що охоплюють типові для вітчизняної практики форми організації виробництва, структури управління аграрних підприємств, а також статистичні дані, оскільки значна кількість досліджуваних об'єктів вимагає застосування концентрованої та узагальненої вихідної інформації. З цією метою використовується прийом групування підприємств, який дозволяє впорядкувати та надалі систематизувати порівняльний аналіз варіантів виробництва сільськогосподарської продукції.

Зовнішні чинники, що впливають на ефективність вирощування олійних культур, визначають рівень розвитку ринку та формують основу для побудови системи показників, які характеризують динамічний і статичний стан галузі. Запропонований коефіцієнт використання локальних переробних потужностей дає змогу виявити територіальні резерви нарощування сировинної бази та

розвитку переробної інфраструктури, виконуючи важливу пошукову функцію економічного аналізу.

Сформована система показників оцінювання впливу внутрішніх чинників на ефективність переробки сільськогосподарської продукції забезпечує можливість здійснити комплексну оцінку використання виробничих ресурсів і результатів діяльності підприємств. Запропонований інтегральний індикатор – рівень рентабельності – істотно спрощує процедуру вибору оптимального варіанта виробництва та дозволяє обґрунтовано порівнювати альтернативні виробничі рішення.

Монографічний метод визначення економічної ефективності вирощування олійних культур застосовується під час дослідження окремих економічних процесів та явищ у галузі. Він дає можливість здійснити всебічний і деталізований аналіз передових технологій вирощування олійних культур, вивчити досягнення науково-технічного прогресу, узагальнити позитивний досвід господарств та сформувати науково обґрунтовані нормативи розвитку галузі.

Розрахунково-конструктивний метод використовується для прогнозування та планування перспективного розвитку виробництва і переробки олійних культур. За його допомогою визначають силу та напрям виявлених економічних закономірностей, обґрунтовують оптимальні рішення щодо подолання проблем, пов'язаних із ефективністю функціонування галузі.

Експериментальний метод забезпечує практичну перевірку економічної доцільності впровадження окремих організаційних і технологічних заходів у галузі олійних культур. На базі сільськогосподарських підприємств створюються умови для оцінювання ефективності нових форм організації праці, систем мотивації, поглиблення спеціалізації, а також для апробації сучасних індустріальних технологій вирощування. Це підвищує достовірність отриманих результатів та обґрунтованість наукових рекомендацій.

Економіко-математичні методи із застосуванням комп'ютерних технологій забезпечують високий рівень точності у вивченні економічних процесів у

виращуванні олійних культур. Вони дозволяють моделювати оптимальні напрями розвитку галузі, формувати ефективні сировинні зони навколо переробних підприємств. Кореляційний аналіз дає змогу виявити кількісні взаємозв'язки між чинниками виробництва та результатами діяльності. Лінійне програмування використовується для визначення оптимальної структури посівних площ, економічно обґрунтованого розміщення виробництва окремих культур і раціонального рівня концентрації галузі.

Особливе значення у дослідженні має формування інформаційного забезпечення. На першому етапі розробляються прийоми збору статистичних даних, способи їх оброблення, методики проведення розрахунків, а також правила подання та інтерпретації результатів. Однак самі по собі зібрані факти не дають змоги пізнати сутність економічних процесів, їхні внутрішні закономірності та механізми розвитку. Тому у дослідженні застосовано таку систематизацію даних, яка дозволяє виділити ключові характеристики економічних явищ і виявити об'єктивні причинно-наслідкові зв'язки між ними.

Загалом дотримання діалектичного, системного та комплексного підходів у поєднанні з використанням різних методів аналізу забезпечило високу достовірність отриманих висновків і наукову обґрунтованість запропонованих рекомендацій.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ І ОЦІНКА ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОЩУВАННЯ ОЛІЙНИХ КУЛЬТУР ТА РИНКУ ЇЇ ПРОДУКЦІЇ

2.1. Динаміка вирощування олійних культур

В Україні провідними олійними культурами є соняшник, соя та ріпак. Саме їх насіння та продукти переробки мають високий експортний потенціал і формують значну частку зовнішньоторговельних надходжень аграрного сектору. У цьому контексті доцільним є аналіз світового ринку шротів зазначених культур, оскільки їх попит, структура виробництва та міжнародна кон'юнктура безпосередньо впливають на конкурентоспроможність української олійно-жирової галузі.

Україна посідає провідні позиції у світі за обсягами вирощування олійних культур, насамперед соняшнику, сої та ріпаку. Серед цих культур соя та ріпак мають найбільш виражену експортну спрямованість, тоді як насіння соняшнику переважно орієнтоване на внутрішню переробку. Однак у 2022 році ситуація суттєво змінилася: перебої з електропостачанням змусили переробні підприємства скоротити обсяги виробництва соняшникової олії та зосередитися переважно на переробці наявних залишків сировини. Унаслідок цього значна частина врожаю соняшнику була реалізована на зовнішні ринки у вигляді насіння, що стало вимушеним кроком для агровиробників.

Вирощування олійних культур в Україні має чітко виражену регіональну спеціалізацію. Так, Дніпропетровська, Кіровоградська та Харківська області традиційно виступають основними виробниками соняшнику. Житомирська, Київська, Тернопільська й Хмельницька області формують провідний ареал вирощування сої. Основними регіонами виробництва ріпаку є Одеська та Дніпропетровська області, де сприятливі ґрунтово-кліматичні умови забезпечують високу урожайність цієї культури.

Завдяки такій структурованій регіональній спеціалізації та значному експортному потенціалу олійні культури й надалі залишаються стратегічно важливою складовою аграрного сектору України [2].

Соняшник є однією з провідних олійних культур у світі та займає третє місце за обсягами виробництва, формуючи близько 10% глобального показника. Україна традиційно виступає ключовим виробником цієї культури: у 2021/22 маркетинговому році валовий збір становив рекордні 17,5 млн т, що відповідало 31% світового виробництва. Посівні площі під культурою досягли 7,1 млн га, тобто 25% від світової площі.

У 2024/25 МР виробництво соняшнику скоротилося до 12-12,5 млн т унаслідок зменшення посівних площ на 2-3%. Традиційно Україна експортує менше половини врожаю, спрямовуючи основні обсяги на внутрішню переробку.

Незважаючи на попередню волатильність, площа під ріпаком зростала протягом останніх трьох років, в тому числі і в 2022-2023. Очікуються, що цей тренд збережеться і до 2033 року. Причини розширення площ: • Наразі ріпак є найбільш прибутковою з олійних культур, і цей тренд залишатиметься незмінним протягом усього прогнозованого періоду. • Вирощування ріпаку покращує родючість ґрунту і тому є вигідним для сівозміни, на відміну від соняшнику, який більшою мірою виснажує землю [1].

За підсумками весняної посівної кампанії 2024 року олійними культурами засіяно 5,189 млн га. Водночас минулорічна посуха суттєво знизила врожайність соняшнику, що призвело до скорочення пропозиції насіння для переробки та, відповідно, до падіння внутрішніх поставок соняшникової олії на 18% [3].

У табл. 2.1 подано аналіз динаміки посівних площ соняшнику за регіонами - лідерами в Україні, які найбільше постраждали від бойових дій.

Таблиця 2.1. Аналіз зміни посівних площ соняшнику в Україні у 2021-2022 рр., тис. га*

Область	2021		2022		2022/2021
	Площа	Частка до загалу, %	Площа	Частка до загалу, %	
Кіровоградська	608	9,19	603	12,5	0,99
Харківська	582	8,79	240	4,98	0,41

Запорізька	535	8,08	71	1,47	0,13
Миколаївська	518	7,82	364	7,54	0,70
Луганська	442	6,67	0	0	0
Одеська	416	6,28	399	8,27	0,96
Полтавська	388	5,86	434	9,0	1,12
Донецька	358	5,4	99	2,05	0,28
Херсонська	349	5,27	0	0	0
Інші	1818	27,45	2059	42,67	1,13
Загалом	6622	100	4825	100	0,73

**За даними [22, с.373]*

Згідно з даними таблиці 2.1 встановлено, що найбільш істотне скорочення посівних площ соняшнику відбулося в областях, розташованих у районах активних бойових дій. Зокрема, у 2022 р. відносно 2021 р. найнижчі значення коефіцієнта зміни площ зафіксовано у Запорізькій області (0,13), Донецькій (0,28), Харківській (0,41) та Миколаївській (0,70). Таке зменшення безпосередньо пов'язане з окупацією територій, мінуванням земель, руйнуванням інфраструктури та високими ризиками ведення господарської діяльності.

Попри триваючу активну фазу війни, у 2023 р. в Україні спостерігалось розширення площ під високомаржинальними культурами. Це дало змогу наростити виробництво основних олійних культур: валове виробництво соняшнику досягло близько 13 млн т, сої – 4,8 млн т, ріпаку – близько 4 млн т. Визначальним чинником такого зростання стали високі логістичні витрати, що сформували економічну зацікавленість агровиробників у вирощуванні культур із вищою доданою вартістю та стабільним зовнішнім попитом [22, с.374].

У структурі посівної площі найбільшу частку складає соняшник – 61,6%, далі соя – 19,0%. На третьому місці за посівною площею розташовуються ріпак озимий та кольза, які разом становлять 16,1%. Важливо зазначити, що ріпак озимий складає 98,0% від загальної посівної площі ріпаку та кользи. Частка посіву буряка цукрового фабричного становить лише 2,4%. Аналіз групування

підприємств за розмірами зібраної площі соняшнику показує, що 72,5% з них мають посівну площу до 200 гектарів проте вони займають лише 15% від загального збору соняшнику. Це означає, що значна частина підприємств, які займаються вирощуванням соняшнику, є фермерськими господарствами. Водночас найбільші валові збори – 37,1 % забезпечують підприємства із зібраною площею соняшнику від 500 до 2000 га, а також підприємства з площею понад 3000 га, частка яких не перевищує 0,8 % у загальній кількості. Проте їхній обсяг виробництва складає 19,5 % від загального обсягу.

Таблиця 2.2. Групування підприємств за розмірами зібраної площі соняшнику 2022 року*

Групи підприємств за площею, га	Кількість підприємств		Обсяг виробництва (валовий збір)		Урожайність ц з 1 га зібраної площі
	од.	% до загальної кількості	тис. т	% до загального обсягу виробництва	
Усього підприємств	18 182	100,0	9 988,8	100,0	22,4
до 100,00	10 546	58,0	733,0	7,3	18,2
100,01–200,00	2 631	14,5	762,4	7,7	19,9
200,01–500,00	2 842	15,6	1 901,8	19,0	20,9
500,01–1000,00	1 262	7,0	1 866,8	18,7	21,2
1000,01–2000,00	607	3,3	1 836,6	18,4	22,9
2000,01–3000,00	153	0,8	931,8	9,4	25,4
понад 3000,00	141	0,8	1 950,1	19,5	27,6

*за даними [9, с.46]

Урожайність показує чітку залежність від розміру зібраної площі, зокрема, при збільшенні зібраної площі урожайність також зростає. Наприклад, у підприємств з площею соняшнику до 100 га урожайність становить 18,2 ц/га, а з площею понад 3000 га – зростає на 9,4 ц/га, що складає 51,6 %. Причини цього можуть бути пов'язані з ефектом масштабу, більш продуктивним використанням наявних ресурсів, можливістю здійснювати сівозміну завдяки значному земельному банку, а також вищим рівнем фінансового та матеріально-технічного забезпечення великих підприємств [9].

Групування підприємств за розмірами зібраної площі озимого ріпаку та кользи демонструє, що 47,6% підприємств мають площу до 100 га, 42,4% – від 100 до 500 га, і лише 3,3% мають площу понад 1000 га. Отже, 26,3 % від усього обсягу збору припадають на підприємства з площею понад 1000 га, тоді як 50,8 % виробництва генерують на підприємствах із площею від 200 до 1000 га – табл. 2.3.

Таблиця 2.3. Групування підприємств за розмірами зібраної площі зібраної площі ріпаку озимого та кользи (ріпак ярий) 2022 року*

Показники	Кількість підприємств		Обсяг виробництва (валовий збір)		Урожайність ц з 1 га площі зібраної
	од.	% до загальної кількості	тис. т	у % до загального обсягу	
Усього підприємств	5 178	100,0	3 301,2	100,0	28,7
до 100,00	2 467	47,6	301,4	9,1	25,8
100,01–200,00	1 111	21,5	455,5	13,8	27,7
200,01–500,00	1 084	20,9	985,4	29,9	28,7
500,01–1000,00	346	6,7	691,1	20,9	29,3
більше 1000,00	170	3,3	867,8	26,3	30,2

* За даними [9, с.47]

Ціна відіграє важливу роль у формуванні кінцевих фінансових результатів сільськогосподарського підприємства та визначає рівень ефективності його виробництва.

Одним з напрямів удосконалення збутової діяльності є оптимізація термінів реалізації продукції рослинництва. На прикладі типового сільськогосподарського підприємства розглянемо вплив термінів реалізації продукції на рівень цін та розрахуємо економічний ефект (табл. 2.4).

Таблиця 2.4. Вплив термінів реалізації насіння соняшнику на рівень ціни на підприємстві на 2024 р):*

Період реалізації	Ціна, грн/ц	Обсяг реалізації, ц		Структура реалізації, %			Зміна середньої ціни, грн.	Резерв збільшення доходу від реалізації, тис. грн.
		2022 р.	2024 р. (план)	2022 р.	2024 р. (план)	абсолютне відхилення, (+; -)		
Січень	1346,82	990	2121	7	15	8	107,75	121,9
Лютий	1379,60	990	1273	7	9	2	27,59	7,8
Березень	1462,13	707	1273	5	9	4	58,49	33,1
Квітень	1487,25	0	1273	0	9	9	133,85	170,4
Травень	1500,46	0	1273	0	9	9	135,04	171,9
Червень	1489,01	0	1273	0	9	9	134,01	170,6
Липень	1448,16	0	0	0	0	0	0,00	0,0
Серпень	1409,46	0	0	0	0	0	0,00	0,0
Вересень	1348,45	707	0	5	0	-5	-67,42	47,7
Жовтень	1313,42	3253	2121	23	15	-8	-105,07	118,9
Листопад	1313,05	3819	1414	27	10	-17	-223,22	536,7
Грудень	1322,25	3677	2121	26	15	-11	-145,45	226,3
Всього	1323,76	14143	14143	100	100	x	55,57	1605,2

*за даними [9, с.50]

Завдяки оптимізації термінів реалізації насіння соняшнику на типовому сільськогосподарському підприємстві шляхом продажу продукції у період із січня по червень, коли ціни реалізації є найвищими, середня ціна може збільшитися на 55,57 грн/ц або 4,2%, що забезпечить збільшення доходу від реалізації продукції на 1605,2 тис. грн.

Аналіз динаміки обсягу виробництва та експорту соняшнику у світі подано на рис. 2.1.

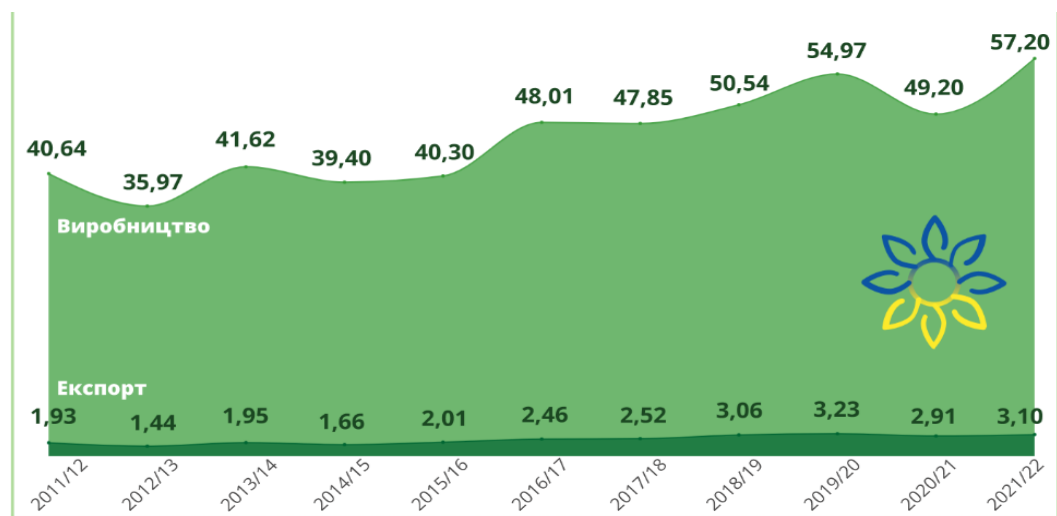

Рис. 2.1. Динаміка виробництва та експорту соняшнику у світі*

*за даними [3]

За даними рис. 2.1, світовий ринок соняшнику перебуває у фазі стійкого довгострокового зростання. За аналізований період обсяги виробництва збільшилися з 40,64 до 57,20 млн тонн, що становить приріст приблизно 41%. Паралельно зростає й експорт – з 1,93 до 3,10 млн тонн (+60 %), що відображає розширення міжнародної торгівлі насінням соняшнику.

Разом із тим структура ринку поступово зміщується у бік поглибленої переробки, оскільки значна частина насіння використовується для виробництва соняшникової олії та шроту. Саме стабільно високий попит на соняшкову олію виступає ключовим стимулом розвитку галузі та формування позитивної динаміки виробництва й експорту.

Ріпак є однією з ключових олійних культур, вирощування якої особливо ефективно в умовах помірного клімату. На 2024 рік очікується подальше зростання його вартості, що пов'язано зі збільшенням попиту на біопаливо, виробництво якого значною мірою ґрунтується на ріпаковій олії (рис. 2.2).

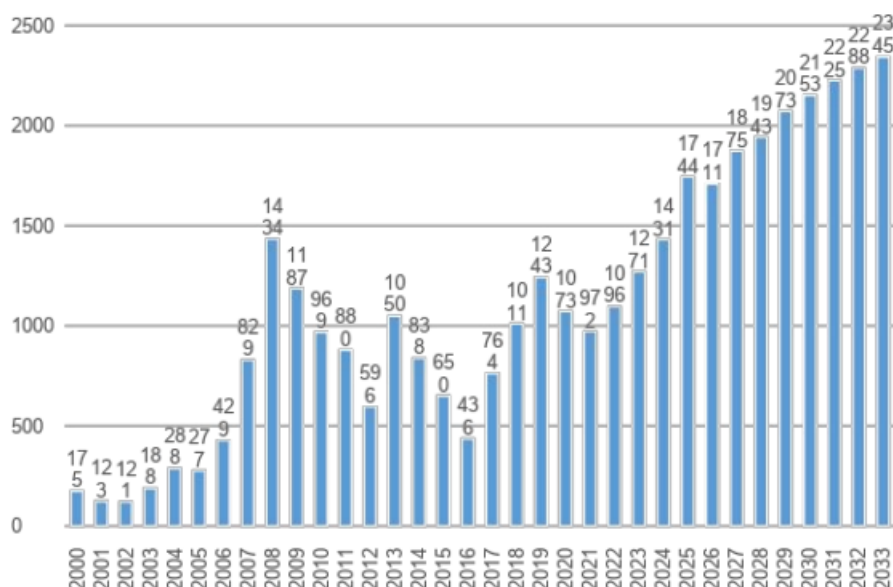

Рис. 2.2. Динаміка зібраної площі ріпаку в Україні*, тис га

*за даними [1, с.67].

Динаміка виробництва демонструє чітко виражену довгострокову висхідну тенденцію, попри наявність окремих періодів спаду. Особливо помітними є різкі стрибки у 2007-2008 рр. та у 2018 р., що були зумовлені сприятливими ринковими умовами та розширенням експортних можливостей.

Закупівельна ціна ріпакової олії у 2024 році становить близько 17 000 грн за тону, що підтверджує стабільно високий попит на цей вид продукції. Експорт насіння ріпаку та продуктів його переробки залишається важливим джерелом валютних надходжень для України та суттєво зміцнює позиції країни на міжнародному аграрному ринку [13].

Починаючи з 2020 року, культура переходить у фазу стабільного та прискореного розвитку, що підтверджується систематичним зростанням виробництва в наступні роки. За прогнозами, до 2033 р. обсяги виробництва можуть досягнути рекордного рівня – понад 2,3 млн тонн. Це свідчить про зміцнення ролі культури у структурі аграрного експорту України.

Узагалом динаміка відображає високий потенціал галузі та підтверджує її здатність до довгострокового зростання, незважаючи на історичні коливання та зовнішні виклики. Збільшення площі та покращення врожайності призводять до значного росту обсягу виробництва

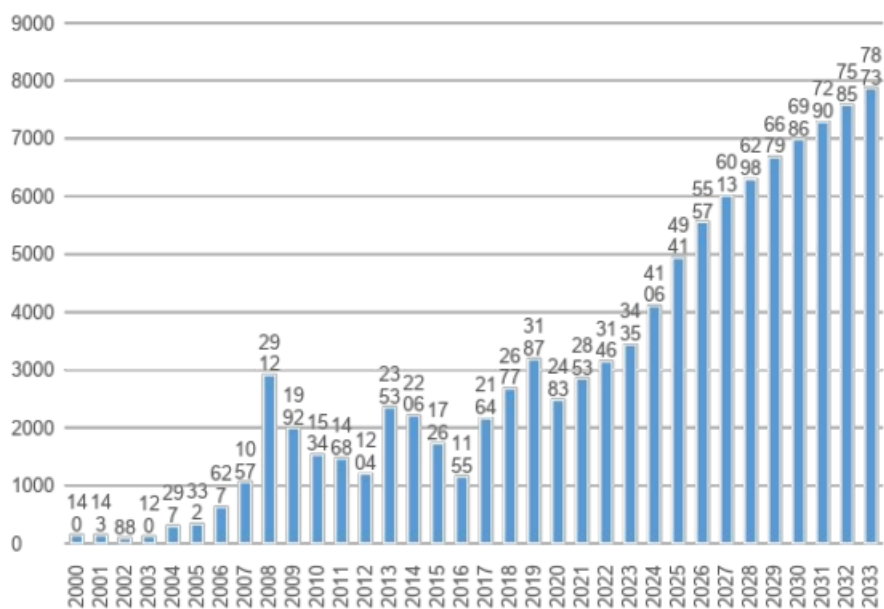

Рис. 2.3. Динаміка виробництва насіння ріпаку, тонн*

*за даними [1, с.68].

Як видно з рис. 2.3, динаміка виробництва ріпаку демонструє чітку довгострокову тенденцію до зростання, хоча окремі періоди характеризуються

коливаннями, зумовленими впливом ринкових чинників, погодних умов, змінами у структурі посівних площ та зовнішньої кон'юнктури.

Упродовж 2000-2022 рр. ріпак пройшов трансформацію від малопоширеної нішевої культури до однієї зі стратегічно важливих олійних культур України. Починаючи з 2017 року спостерігається стабільне нарощування обсягів його виробництва, а з 2021 р. темпи зростання набувають ще більшої інтенсивності.

Ріпак поступово закріплює позиції ключового експортного продукту олійного сектору, частково компенсуючи ризики та коливання, характерні для виробництва соняшнику. Загалом виявлена динаміка підтверджує високий потенціал розвитку ріпакової галузі та її зростаюче значення в експортній структурі аграрного сектору України.

Виробництво ріпаку в ЄС цього року оцінюється на рівні 19,2-19,4 млн тонн порівняно з лише 16,9 млн тонн торік (5-річний мінімум). Найбільше зростання очікується в Румунії (+1 млн тонн за рік), Німеччині (+0,3 млн тонн), Франції (+0,3 млн тонн) та Чехії (+0,2 млн тонн) [5].

Гірчиця належить до менш поширених в Україні олійних культур, однак вирізняється низкою переваг, серед яких – висока стійкість до посушливих умов та здатність стабільно формувати врожай навіть за обмеженої кількості опадів. Це робить її перспективною культурою для зон ризикованого землеробства (табл. 2.5).

*Таблиця. 2.5. Динаміка посівної площі гірчиці, тис га**

Роки	Посівні площі, тис. га
2019	48,3
2020	24,7
2021	20,8
2022	19,0
2023	86,0

*за даними [26].

У 2024 році вартість гірчиці зберігає відносну стабільність, хоча прогнозується можливе її зростання у зв'язку з підвищеним інтересом до альтернативних олійних культур та диверсифікації сировинної бази. Закупівельні ціни на гірничну олію у 2024 році коливаються в межах 22 000-2 000 грн за тонну, що свідчить про стійкий попит на продукцію та наявність потенціалу для розвитку цього сегмента ринку [13].

До 2022 року основними регіонами вирощування гірчиці в Україні залишалися південні області – Запорізька, Донецька та Херсонська. Однак повномасштабна війна суттєво змінила географію виробництва, що спричинило переміщення основних посівних масивів у більш безпечні зони. Станом на 2024 рік ключовими регіонами вирощування гірчиці стали Одеська, Сумська, Донецька, Полтавська, Миколаївська, Харківська та Чернігівська області.

Окремим фактором, що впливає на скорочення площ у південних регіонах, є дефіцит опадів. Для формування повноцінного врожаю гірчиці необхідно щонайменше 450 мм вологи за вегетаційний період, тому тривала посуха робить її вирощування менш ефективним у степових областях.

Рентабельність виробництва гірчиці залишається однією з найвищих серед нішевих олійних культур і може досягати 100-300%, що стимулює інтерес виробників навіть за умов коливання ринкових цін. Переважна частина української гірчиці експортується до країн Європейського Союзу. Серед основних імпортерів – Німеччина, Нідерланди, Угорщина, Румунія та Греція.

Щодо цінової динаміки, то у 2019 році закупівельна ціна становила близько 10,5 тис. грн/т, у 2022-2023 маркетинговому періоді вона суттєво зросла – до 48 тис. грн/т, а у 2024 році частково знизилася та стабілізувалася в межах 25-30 тис. грн/т. Це свідчить про високу волатильність ринку, зумовлену як геополітичними факторами, так і змінами в глобальному попиті [26].

Соя – це бобова олійна культура, яка вирощується в різних кліматичних поясах, включаючи помірний.

Починаючи з 2012 року, посівні площі сої в Україні демонструють стабільну тенденцію до зростання. Втім, навіть за умов розширення виробництва, ці обсяги

залишаються недостатніми порівняно з масштабними потребами країн Європейського Союзу у рослинному білку, насамперед для тваринницької галузі. Європейські імпортери зосереджують основну увагу не на зерні сої як такому, а передусім на соєвому шроті – ключовому продукті переробки, який широко використовується у комбікормовому виробництві.

Соєва олія також має попит на європейському ринку, однак її значення здебільшого пов'язане із сегментом біопалива. Для харчової промисловості вона відіграє другорядну роль, тоді як стратегічним продуктом для ЄС залишається високобілковий шрот.

На 2024 рік ціни на сою можуть зрости завдяки збільшенню попиту на соєву олію та білок. У 2024 році закупівельна ціна на соєву олію становить 28000-30000 грн за тону. Українські фермери активно розширюють площі під цю культуру, що позитивно впливає на експортні можливості країни [13].

Соя не належить до традиційних культур, які зазвичай вирощували українські аграрії. Загальна посівна площа в країні за 2010 р. не перевищувала 1 млн га і досягнула найвищого значення впродовж 2015-2017 рр. – приблизно 2 млн га за потреби 2,5-3,0 млн га (табл. 2.6). У 2022-2023 рр. відбувся як кількісний, так і якісний стрибок у розвитку цього напрямку, високою була прибутковість вирощування для фермерів [19].

Таблиця 2.6. Динаміка посівних площ, урожайності та валового збору сої в Україні*

Рік	Площа посіву, га	Урожайність, т/га	Валовий збір, тис. т
2020	1351,0	2,07	2797,0
2021	1310,0	2,64	3493,0
2022	1538,0	2,43	3740,0
2023	1780,0	2,60	4628,0

* За даними [11, с.38].

У сезон 2022/23 рр. за стабільних посівних площ (1,3 млн га) за рахунок нового рекорду врожайності (2,64 т/га) виробництво сої збільшилося (до 3,5 млн т). За останні роки суттєво зросли площі посівів сої в Західному регіоні – на

Хмельниччині (192 тис. га), Тернопільщині (148 тис. га), Львівщині (112 тис. га). У структурі посівних площ соя займає все більший відсоток (рис. 2.4).

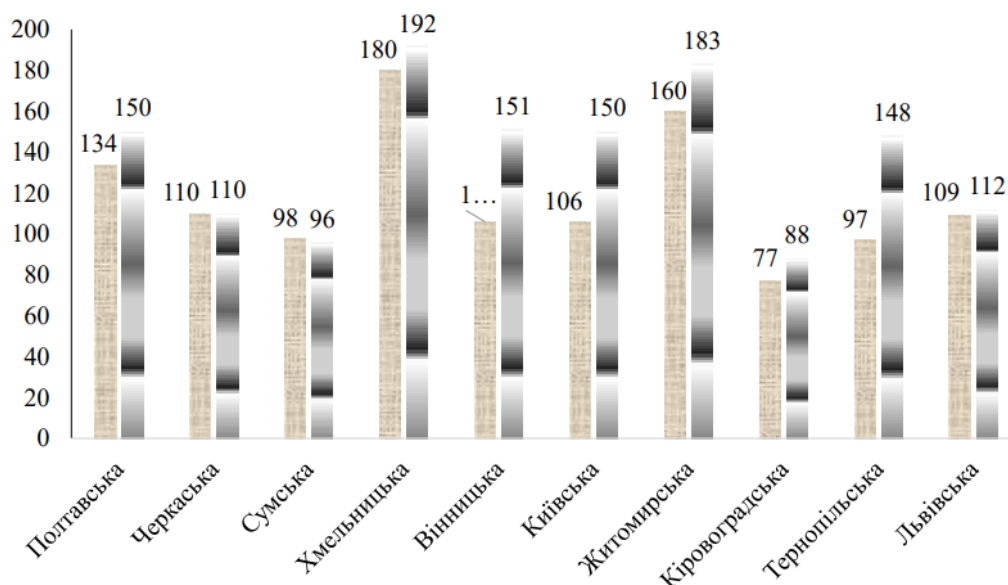

Рис. 2.4. Динаміка посівних площ сої в Україні (МР 2022/2023)*

*за даними [11, с.38]

У 2022 р. структура виробництва сої в Україні характеризувалася високою концентрацією. Найбільші виробники охоплювали значну частку ринку: МХП – 22%, «Астарта» – 19%, АТК – 14%, «Віктор і Ко» (група «Королівський смак») – 7%, «Фалькон-Агро» (завод «Протеїн Продакшн») – 7%. Сукупно ці компанії формували майже 70% внутрішнього виробництва сої, що підкреслює стратегічну роль великих агропідприємств у розвитку галузі.

Перспективи для українського експорту сої залишаються сприятливими, оскільки країна має вигідне логістичне розташування щодо одного з найбільших імпортерів у світі – Європейського Союзу. На 2023/2024 маркетинговий рік прогнозується зростання експорту до 14,1 млн т, що на 230 тис. т перевищує показники попереднього року [10].

Селекційна робота в Україні спрямована на створення сортів, які забезпечують високу продуктивність та адаптивність до різних ґрунтово-кліматичних умов [11,с.39].

Однією з причин розширення площ під соєю у 2023-2024 роках є те, що ця культура потребує менше азотного живлення порівняно з іншими основними

культурами. А на тлі зростання цін на газ і добрива економія на живлення знову стає актуальною.

із уведенням експортного мита на сою наявний ризик повторити ситуацію 2020-2021 років, коли фіскальні рішення серйозно вплинули на площі посівів.

Інвестиції у розвиток переробних потужностей сої та виробництво продуктів із високою доданою вартістю можуть істотно підвищити конкурентоспроможність української соєвої галузі. Особливо перспективними є напрями, пов'язані з глибокою переробкою – виробництво соєвого шроту, ізолятів білка, текстурованих білкових продуктів та інших інгредієнтів для харчової і кормової промисловості.

Важливе значення для підвищення ефективності виробництва має впровадження сучасних агротехнологій, зокрема технологій точного землеробства, елементів ГМО та інноваційних біотехнологічних рішень. Це дозволяє оптимізувати витрати ресурсів, підвищувати урожайність, покращувати якість насіння та мінімізувати ризики, пов'язані зі змінами клімату і біотичними чинниками.

Україна також має значний потенціал для розширення експорту сої та продуктів її переробки до країн Азії та Африки, де протягом останніх років стабільно зростає попит на олійні культури та білкову сировину. Географічна диверсифікація ринків може стати важливим чинником зміцнення позицій українських експортерів, особливо в умовах високої конкуренції та логістичних обмежень на традиційних напрямках торгівлі.

Льон – це традиційна олійна культура для України, яка вирощується в помірних кліматичних поясах.

Вартість льону на 2024 рік прогнозується на рівні попередніх років, але можливий зріст через збільшення попиту на льняну олію та волокно. Закупівельна ціна на лляну олію становить 35000 грн за тону [13].

В Україні олійний льон традиційно залишається культурою, яку вирощують переважно спеціалізовані господарства. Проте останніми роками спостерігається стійке розширення посівних площ цієї культури. Тенденція зростання

розпочалася у 2020 році й супроводжується посиленням інтересу з боку країн Європейського Союзу, які є основними імпортерами українського льону.

У 2024/25 маркетинговому році аграрії відзначають часткове відновлення врожайності льону, хоча її рівень поки що не досяг максимального потенціалу культури. Загальний обсяг виробництва оцінюється більш ніж у 66 тис. т – це найвищий показник з 2017/18 МР. Зростання виробництва зумовлене насамперед збільшенням посівних площ у поєднанні з покращенням умов вирощування та врожайності [7].

Вирощування льону олійного потребує відносно невеликих витрат порівняно з іншими олійними культурами: його виробництво обходиться агровиробнику у 1,1-1,3 раза дешевше, ніж, наприклад, вирощування соняшнику. Рентабельність виробництва стає позитивною за умов реалізаційної ціни на рівні близько 12 тис. грн за тону та врожайності 0,7-0,8 т/га.

Показовим є приклад одного з фермерських господарств, яке у 2022 р. займалося льонарством: рентабельність вирощування льону в ньому становила 59,1% (табл. 2.7) [12, с.11]. Цей результат свідчить про високий економічний потенціал культури навіть в умовах підвищених ризиків воєнного часу.

Таблиця 2.7. Економіка вирощування льону, станом на сезон 2022 р.*

Насіння	Добрива	Засоби захисту рослин	Пальне	Амортизація	Оренда 1 га	Заробітна плата та адміністративні витрати
1000	1590	1200	2000	1100	5000	2000
Собівартість виробництва, грн/га				13 890		
Середня урожайність, т/га				1,3		
Середня ціна реалізації, тис. грн/т				17,0		
Дохід з 1 га, грн				22 100		
Прибуток з 1 га, грн				8 210		
Рентабельність, %				59,1		

*за даними [12, с.11].

Позитивна тенденція в розвитку льонарства в тому, що за останні декілька років майже 70% льону реалізується в Україні для забезпечення потреб внутрішньої переробки. З'явилося багато дрібних переробних підприємств, так званих крафтових виробництв, які спеціалізуються на виробництві натуральних

продуктів на основі льону з високою доданою вартістю. Зокрема, основними споживачами є кулінари, кондитери і невеликі виробники олії. Варто відмітити, що за рахунок функціонування таких дрібних підприємств зростає попит і на імпордне насіння льону олійного [12, с.10].

Зважаючи на переваги вирощування льону, його потенційно високу рентабельність (особливо порівняно із зерновими культурами), низький рівень конкуренції на внутрішньому ринку та сприятливі перспективи експорту, льон олійний може розглядатися як повноцінна альтернатива соняшнику та ріпаку в сучасних умовах господарювання. Висока ціна реалізації продукції на міжнародних ринках і стійкий попит на лляну олію додатково підсилюють інвестиційну привабливість цієї культури.

За прогнозами, у 2023/24 маркетинговому році площі під олійними культурами будуть суттєво збільшені через їхню вищу рентабельність порівняно із зерновими. Льон олійний не є винятком: попри те, що культура продовжує залишатися нішевою, очікується розширення її посівних площ до максимальних значень за останні шість років.

Все більше українських фермерів розглядають льон як ефективний попередник під озиму пшеницю, а також як доцільну альтернативу частковій заміні соняшнику, що дозволяє оптимізувати сівозміну та зменшити ризики, пов'язані з монокультурним землеробством.

Український ринок олійного льону входить у фазу стабільного відновлення. Культура поступово відновлює свої позиції у структурі посівних площ, формуючи перспективну нішу для дрібних і середніх агровиробників. За умов належної підтримки експорту та розвитку переробних потужностей льон може закріпитися як альтернативна й економічно приваблива культура для північних регіонів країни, які все частіше стикаються з погодними ризиками та нестабільністю агрокліматичних умов.

Експорт залишається ключовою рушійною силою розвитку ринку льону в Україні. У 2024/25 маркетинговому році понад 80% зібраного врожаю було реалізовано на зовнішніх ринках. Від початку повномасштабної війни експортні

поставки зросли більш ніж удвічі, що зумовлено зміною глобальних торговельних потоків. Основними напрямками збуту традиційно виступають країни Європейського Союзу – Італія, Польща та Бельгія, які входять до переліку найбільших імпортерів українського льону. Після початку воєнних дій країни ЄС скоротили імпорт льону з росії, переорієнтувавши закупівлі на Україну, Казахстан та Канаду.

Попри рекордні обсяги експорту у 2023/24 МР, які перевищили 70 тис. т, у 2024/25 МР відвантаження скоротилися приблизно на 24%. Це пов'язано як із коливаннями світового ринку, так і з погодними умовами, що вплинули на врожайність та якість зерна льону.

Починаючи з липня 2023 року, рентабельність основних видів сільськогосподарських культур стабільно поліпшується. Утім виробництво зернових досі не досягло беззбитковості, а прибутковість олійних культур залишається мінімальною. Згідно з оновленим прогнозом, у 2024 році рентабельність олійних культур буде вищою, ніж прогнозувалось раніше, однак виробництво зернових й надалі буде збитковим.

Поліпшенням рівня рентабельності, у порівнянні з попереднім періодом, пов'язано з відновленням експортних морських шляхів. Це знизило вартість логістики та дозволило збільшити закупівельні ціни на внутрішньому ринку, навіть попри зниження світових цін на всі види зернових та олійних культур.

З початку 2024 року змінилась структура експортних маршрутів. Логістика агропродукції через річкові порти Дунаю відіграла важливу роль для України, коли глибоководні порти Одеси не працювали. Однак на сьогодні потенціал експортного шляху Дунаєм не використовується на повну через більшу вартість логістики в цьому напрямі в порівнянні з глибоководними портами Одеси.

Наразі експорт до портів Гданська і Гдині (Польща) практично не здійснюється через збільшену пропускну спроможність та вищу рентабельність інших каналів експорту. У квітні 2024 року майже не здійснювався експорт олійних культур через румунський порт Констанца, що було частково пов'язано зі зменшенням залишків олійних культур для експорту [16].

Динаміка вирощування олійних культур в Україні демонструє стійку тенденцію до зростання, що зумовлено як внутрішніми економічними факторами, так і змінами на світових аграрних ринках. Попри виклики, спричинені воєнними діями, обмеженнями логістики та зміною структури посівних площ, галузь зберігає стратегічне значення для національного агропромислового комплексу.

За останні роки посіви основних олійних культур – соняшнику, сої та ріпаку – характеризувалися розширенням площ, переорієнтацією виробників на більш рентабельні культури та адаптацією до нових кліматичних і економічних умов. Зростання врожайності у низці регіонів стало можливим завдяки впровадженню сучасних технологій, оптимізації сівозмін та розвитку селекційної бази.

Разом з тим структурні зрушення на ринку – зміна географії експорту, посилення ролі продуктів переробки та підвищення конкуренції за сировину – впливають на подальшу трансформацію галузі. Олійні культури залишаються високорентабельними, а їх вирощування є одним із ключових напрямів забезпечення валютних надходжень країни.

Загалом, аналіз динаміки свідчить, що сектор олійних культур демонструє адаптивність, інноваційність та здатність до відновлення навіть у період кризових явищ, а його подальший розвиток залежатиме від інвестицій у переробку, стабільності логістики й доступу до зовнішніх ринків.

2.2. Баланс попиту та пропозиції олійних культур на ринку продукції їх вирощування

Баланс попиту та пропозиції олійних культур в Україні у 2024/25 маркетинговому році формується під впливом як внутрішніх виробничих факторів, так і зовнішніх ринкових тенденцій. Олійний комплекс, до складу якого входять соняшник, соя та ріпак, залишається однією з найбільш експортноорієнтованих галузей аграрного сектору, що забезпечує значну частку валютних надходжень країни. Водночас нестабільність погодних умов, логістичні обмеження та зміна торговельних регуляторів зумовлюють необхідність регулярного коригування прогнозних балансів.

У 2024/25 МР баланс соняшнику характеризується відносною стабільністю, хоча тривала посуха в Південних та Східних регіонах негативно впливає на формування врожайності та спричиняє перегляд прогнозів валового збору. Незважаючи на це, очікується зростання експорту продуктів переробки – соняшникової олії та шроту – у порівнянні з попереднім сезоном.

На ринку сої ключовим чинником виступає необхідність дооцінки врожайності 2024/25 МР на тлі високої експортної активності. Водночас ризик посухи у 2025 році для сої оцінюється як помірний: основні посіви зосереджені у регіонах із більш сприятливими агрокліматичними умовами. Значне збільшення експорту продуктів переробки сої пов'язане з очікуваннями можливого запровадження експортного мита на сиру сою, що стимулює активнішу переробку всередині країни.

У сукупності ці фактори визначають коротко- та середньострокові тенденції розвитку ринку олійних культур, формуючи підґрунтя для адаптації виробників, трейдерів і переробників до нових умов та можливостей ринкового середовища.

Таблиця 2.8. Баланс соняшнику на ринку продукції його вирощування, тис. т.*

	2010 р.	2013 р.	2016 р.	2021 р.	2026 р.
Баланс соняшнику, тис т					
Виробництво, всього	8 100	11 600	15 200	17 197	19 194
Зміна запасів	337	-135	-245	-31	184
Імпорт	12	15	25	26	27
Експорт	444	70	200	260	320
Переробка	7 885	11 250	14 600	16 576	18 552
Втрати, нехарчове споживання	120	160	180	172	165
SSR	1,06	1,00	1,01	1,01	1,02
IDR	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Експорт / виробництво	5,5%	0,6%	1,3%	1,5%	1,7%

*Джерело: OECD-FAO, USDA, розрахунки [15]

Баланс попиту та пропозиції соняшнику у 2024/25 маркетинговому році загалом залишається відносно стабільним, незважаючи на вплив низки

несприятливих факторів. Ключовим викликом для галузі стала тривала посуха в Південних та Східних регіонах – традиційно основних зонах вирощування соняшнику. Дефіцит вологи негативно позначився на формуванні врожайності: у виробничих районах фіксується зменшення розміру кошика та кількості насіння, що вже призвело до коригування первинних прогнозних оцінок.

Хоча збирання врожаю ще не розпочалося, попередні агромоніторингові дані свідчать про ймовірне зниження валового збору відносно раніше очікуваних показників. Водночас аналітики прогнозують, що у 2025/26 МР ситуація покращиться: очікується відновлення рівня врожайності та подальше зміцнення позицій України на світовому ринку продуктів переробки соняшнику.

Попри поточне зниження прогнозів, за підсумками сезону очікується, що обсяги експорту соняшникової олії та шроту перевищать минулорічні показники, що свідчить про стійкий зовнішній попит і конкурентні переваги української продукції переробки.

Експортна активність на ринку сої та продуктів її переробки у 2024/25 маркетинговому році зумовлює необхідність повторної дооцінки прогнозованих обсягів урожаю. Підвищений попит з боку зовнішніх ринків та активізація переробних підприємств формують додатковий тиск на пропозицію, що потребує уточнення виробничих очікувань.

На відміну від соняшнику, ризики впливу посухи на врожайність сої у 2025 році є менш критичними. Це пояснюється географічною структурою посівів: основні площі сої зосереджені у регіонах, де погодні умови залишаються порівняно сприятливими для формування продуктивності культури.

Водночас значне зростання експорту продуктів переробки сої пов'язане з очікуванням запровадження механізму обмеження експорту сирової сої шляхом застосування експортного мита. За цих умов переробка всередині країни стає економічно привабливішою, що стимулює збільшення обсягів виробництва та експорту соєвої олії та шроту.

Таблиця 2.9. Баланс сої на ринку продукції її вирощування, тис. т.*

	2010 р.	2013 р.	2016 р.	2021 р.	2026 р.
Баланс сої, тис т					
Виробництво, всього	1 680	2 774	4 280	5 461	6 641
Зміна запасів	47	-166	-39	8	54
Імпорт	2	3	10	14	17
Експорт	989	1 261	2 900	3 444	3 988
Переробка	560	750	800	1 238	1 676
Кормове споживання та інше	180	600	550	745	941
SSR	2,42	1,83	3,08	2,69	2,49
IDR	0,00	0,00	0,01	0,01	0,01
Експорт / виробництво	58,9%	45,5%	67,8%	63,1%	60,0%

*Джерело: OECD-FAO, USDA, розрахунки [15]

Як показує аналіз рис. 2.5, запаси ріпаку на внутрішньому ринку України будуть вищими у 2026 році порівняно з попередніми періодами, що потенційно впливатиме на рівень внутрішніх цін. Зростання запасів може створити сприятливі умови для переробних підприємств, оскільки забезпечить стабільну сировинну базу, тоді як для виробників ріпаку це може означати певний ціновий тиск.

Рис. 2.5. Динаміка зміни запасів ріпаку в Україні*

*за даними[25]

На зовнішньому ринку Європейський Союз зберігає статус ключового імпортера українського ріпаку. Проте обмежена через посуху урожайність у поєднанні з конкуренцією з боку інших олійних культур, зокрема соняшнику, обумовлюватиме дещо стриману пропозицію з України. За таких умов європейські покупці можуть бути змушені активніше диверсифікувати джерела постачання, що, своєю чергою, сприятиме підтримці цін на світових ринках.

Узагалі, прогнозні баланси ріпаку як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку виглядають достатньо збалансованими та комфортними, що сприяє відносній ціновій стабільності. Водночас ринок залишається чутливим до низки ризиків — зокрема погодних, геополітичних та регуляторних, — які можуть змінювати кон'юнктуру у короткостроковій перспективі. Тому моніторинг цих факторів є критично важливим для ухвалення обґрунтованих виробничих та інвестиційних рішень у сегменті ріпаку [25].

Узагальнюючи результати аналізу балансу попиту та пропозиції олійних культур у 2024/25 МР, можна дійти висновку, що ринок зберігає відносну стабільність, попри вплив низки зовнішніх та внутрішніх чинників. Основні тенденції свідчать про стійкий попит на продукти переробки та збереження високої ролі України як ключового експортера олійних культур і похідної продукції.

Соняшник, як провідна олійна культура, зазнає негативного впливу посушливих умов у ключових регіонах вирощування, що зумовлює коригування прогнозів урожайності. Проте стабільний зовнішній попит та розвинена переробна інфраструктура забезпечують потенціал для зростання експорту соняшникової олії та шроту.

Ринок сої демонструє збільшення експортної активності та посилення ролі переробного сегмента. Порівняно менші ризики посухи у 2025 році, а також очікування щодо можливого запровадження експортного мита на сиру сою формують сприятливі умови для розвитку внутрішньої переробки та нарощування експорту продуктів з доданою вартістю.

У цілому баланс олійних культур у 2024/25 МР характеризується тим, що попри певні кліматичні та регуляторні ризики, галузь має потенціал до подальшого зміцнення завдяки активному міжнародному попиту, адаптивності виробників та зростанню переробних потужностей. Це створює основу для стабільного розвитку сектору у середньостроковій перспективі.

2.3. Стан, тенденції та проблеми розвитку переробної сфери в олійно-жировому підкомплексі

Олійна продукція демонструє стійке зростання попиту на світовому ринку. Це зумовлено не лише змінами у структурі харчування, де спостерігається зростання споживання рослинних жирів, а й стрімким розвитком виробництва біодизельного палива на основі рослинних олій, а також підвищенням потреби у високобілкових кормах рослинного походження.

Розвиток олійно-жирової промисловості безпосередньо пов'язаний із диверсифікацією аграрного експорту та збільшенням частки продукції з високим ступенем переробки, що сприяє формуванню доданої вартості. Крім основної продукції – олії та рослинних жирів – галузь виробляє важливі побічні продукти: макуху та шрот. Ці продукти, отримані в процесі переробки олійних культур, характеризуються високим вмістом білка, мінералів, вітамінів і біологічно активних компонентів, що робить їх цінними кормовими добавками у тваринництві.

На вітчизняному ринку олійних культур ключовим гравцем є переробні підприємства.

В Україні вже 22 млн. т переробних потужностей для олійних, й переробна потужність продовжує зростати. Обсяг олійних культур, що виробляються, вже знаходиться на рівні переробних потужностей. Тож більш сучасні енергоефективні підприємства неминуче будуть витіснити з ринку старі [18].

Соняшникова олія – це рослинна олія, яку отримують шляхом пресування або екстрагування з насіння олійних сортів соняшнику. Будучи продуктом переробки сільськогосподарських культур, олія знайшла широке застосування в

супутніх галузях промисловості – харчовій, фармацевтичній, косметичній, лакофарбовій.

Тенденції ринку соняшникової олії в Україні включають стабільний експорт, зокрема високоолеїнової олії, що користується попитом на зовнішніх ринках. Проте ринок зіштовхується з кількома викликами, такими як зниження попиту в окремих країнах, коливання валютних курсів, нестача робочої сили через мобілізацію та міграцію, а також проблемами з логістикою. Війна впливає на виробництво та інфраструктуру, а зниження купівельної спроможності населення в Україні змушує споживачів обирати дешевші продукти.

На українському ринку олії представлені компанії, які займаються повним циклом виробництва, від вирощування соняшника та збору врожаю до переробки сировини (віджим та рафінування олії), але деякі підприємства купують насіння від фермерів або інших постачальників, що дає їм можливість зосередитись виключно на переробці та виготовленні олії. Ці компанії мають олієекстракційні потужності та здійснюють або тільки віджим, або віджим та рафінацію для досягнення бажаного смаку та якості. Інші підприємства закупають вже готову нерафіновану олію і займаються її очищенням та доведенням до стандартів для подальшого використання чи продажу [3].

За рахунок великих посівних площ та сприятливого клімату в Україні можлива ефективна реалізація соняшнику, де на території України зафіксовано значну когорту підприємств-продуцентів соняшникової олії (табл. 2.10).

Таблиця 2.10. Ефективність олійної галузі в розрізі підприємств-виробників олії соняшникової в Україні*

Назва підприємства	Чистий дохід від реалізації продукції та частка підприємства, тис. грн				2022 / 2020 рр.
	2020 р.	%	2022 р.	%	
ТОВ «Європейська транспортна стивідорна компанія»	892 713	4,8	135 454	0,37	0,15
ТОВ “Придніпровський ОЕЗ” (входить в агрохолдинг Kernel)	427 707	2,3	516 008	1,4	1,02

ТОВ “Українська Чорноморська індустрія”	249 560	1,35	466 550	1,3	1,87
ПрАТ “Вінницький олійножировий комбінат”	1 915 837	10,4	3 405 001	9,5	1,78
ПрАТ “ADM-Іллічівськ”	394 671	2,1	86 026	0,23	0,22
ТОВ “Бандурський ОЕЗ”	203 279	1,1	287 680	0,8	1,42
ПрАТ “Полтавський ОЕЗ-Кернел Груп”	788 458	4,3	1 531 166	4,2	1,94
ПрАТ “Дніпропетровський ОЕЗ”	534 743	2,9	160 030	0,4	0,30
ТОВ “Приколотнянський ОЕЗ”	291 704	1,58	44 652	0,1	0,15
ПП “Віктор і К”	3 322 343	18,01	4 649 731	12,9	1,45
Місткість ринку соняшникової олії	18 446 148,8		35 998 169,1		-

**за даними [22, с.374]*

Основні проблеми галузі включають збільшення витрат на сировину та її нестачу на ринку, втрату потужностей через окупацію територій, підвищення енергетичних тарифів, та складнощі з кадровим забезпеченням

Виробництво на ринку стабільне упродовж всього досліджуваного періоду 2019-2024 рр. з деяким зниженням у перший рік пандемії і повномасштабного вторгнення. Внутрішні потреби населення та промисловості не позначаються на обсягах виробництва, оскільки галузь має чіткий експортоорієнтований характер [3].

Таблиця 2.11. Обсяги виробництва соняшникової олії за видами її сировини в Україні у 2019-2024 рр., у натуральному вираженні, млн т*

Вид	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2024 р.
Нерафінована олія	5,98	5,16	5,67	5,11	5,87	5,96
Темп приросту, %	-	-14%	10%	-10%	15%	-
Рафінована олія	0,92	0,74	0,73	0,59	0,73	0,74
Темп приросту, %	-	-20%	-1%	-19%	23%	-
Всього, млн т	6,90	5,90	6,40	5,70	6,60	6,70
Темп приросту, %	-	-14%	8%	-11%	16%	-

Джерело: оцінка Pro-Consulting

**за даними [3]*

Експорт соняшникової олії з України у 2023–2024 рр. поступово наблизився до довоєнного рівня. Це стало можливим завдяки сукупності факторів, серед яких – вищі, ніж очікувалося, обсяги виробництва та переробки соняшнику, а також стабільний попит з боку країн Азії, що залишаються ключовими імпортерами української продукції.

Високі перехідні залишки насіння соняшнику у 2022 р. забезпечили рекордні темпи переробки в Україні. Саме це дозволило у першій половині сезону експортувати значні обсяги продукції, зокрема насіння соняшнику, на ринки Європейського Союзу. Однак у травні 2023 р. країни ЄС, які традиційно виступають найбільшими переробниками українського соняшнику, запровадили заборону на його імпорт. У цих умовах Україна була змушена переорієнтувати експортні потоки на продукти глибшої переробки – переважно соняшкову олію, оскільки доступ до основних ринків збуту насіння залишався обмеженим.

Приблизно 10% загального експорту соняшникової олії становить бутильована продукція. Решта (близько 90%) реалізується у флексі-танках, бег-ін-багах, каністрах та інших видах промислової тари. У структурі експорту фасованої олії переважає рафінована продукція: її частка становить близько 90% у сегменті фасованого експорту, тобто орієнтовно 9% від загального обсягу експорту соняшникової олії.

Таблиця 2.12. Загальні обсяги експорту соняшникової олії з України за її видами в 2019-2024 рр., у натуральному вираженні, тис.т*

Вид олії	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2024/2024 р.
Нерафінована олія	62,27	21,53	41,35	49,54	53,67	57,80
Рафінована олія	496,37	416,36	429,22	330,51	360,20	372,00
Всього, тис. т	558,64	437,89	470,58	380,05	413,86	429,80

*за даними [3]

Конкуренція на українському ринку соняшникової олії залишається високою, що стримує суттєве зростання цін та обсягів виробництва. Попри втрати переробних потужностей унаслідок окупації та руйнування

інфраструктури, галузь демонструє поступову адаптацію через введення в експлуатацію нових сучасних підприємств.

Так, навесні 2024 року група компаній Kernel завершила будівництво та запустила в роботу Старокостянтинівський олійноекстракційний завод у Хмельницькій області. Проте вже у січні 2025 року підприємство було вимушено призупинити діяльність, що, за офіційною інформацією компанії, спричинено дефіцитом сировини на внутрішньому ринку.

Іншим прикладом модернізації галузевої інфраструктури є запуск у вересні 2024 року нового переробного заводу компанії «ВКФ ВЕЛИКОМ» у Рівненській області. Потужність підприємства становить 100 т/добу, а основною продукцією є рафінована соняшникова олія.

Крім того, у січні 2025 року власники торгової марки «Королівський смак» (ПП «Віктор і К») оголосили про плани розширення виробництва шляхом побудови лінії з переробки високоолеїнового насіння соняшнику потужністю 600 т/добу. Це свідчить про зростання інтересу підприємств до високотехнологічних сегментів ринку та продукції з доданою вартістю [3].

Дослідження економічної кон'юнктури українського ринку соняшникової олії та динаміки розвитку його окремих сегментів дало змогу виокремити ключові форми конкурентної боротьби між підприємствами галузі. В умовах воєнного стану зниження обсягів виробництва соняшникової олії спричинило загострення конкуренції як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках.

Найбільші олійноекстракційні підприємства України зосереджені переважно у Миколаївській, Кіровоградській, Одеській, Харківській та Дніпропетровській областях, які традиційно виступають ключовими центрами переробки олійної сировини. Внаслідок ракетних та артилерійських обстрілів з боку російської федерації суттєвих пошкоджень зазнали елеваторні потужності, що забезпечували зберігання насіння олійних культур. Це призвело до значних виробничих втрат, особливо для підприємств середнього масштабу, які мають обмежені можливості для швидкого відновлення інфраструктури.

Додатковим негативним фактором є втрата контролю над підприємствами, розташованими на тимчасово окупованих територіях. На цих територіях знаходиться один великий олійноекстракційний завод та кілька середніх і малих підприємств, виробничі приміщення й складські запаси яких були розграбовані або знищені. Це суттєво послабило переробну базу галузі та ускладнило логістичні й відтворювальні процеси у секторі.

Засвідчено загострення конкуренції між виробниками рослинних олій під впливом зовнішніх збурень, до яких віднесено подолання наслідків впливу пандемії та активну фазу війни в Україні; компанії-продуценти на ринку соняшникової олії з різними ринковими частками з різною силою впливу конкурують за споживачів. Великі виробники, які увійшли до ядра ринку соняшникової олії, до яких за результатами дослідження віднесено ПП “Віктор і К”, ПрАТ “Вінницький олійножировий комбінат”, ТОВ «Європейська транспортна стивідорна компанія», ПрАТ “Полтавський ОЕЗ - Кернел Груп”, мають значні конкурентні переваги, домінантно, в частині виробничих та маркетингових ресурсів; споживачі виявляють тенденцію віддавати перевагу продуктам високої якості. Внаслідок цього виробники-продуценти соняшникової олії, що акцентують увагу на якості цього продукту, володіють значною конкурентною перевагою; ціни на соняшкову олію можуть стати ключовим фактором у формуванні конкурентоспроможності. Виробники можуть змагатися за споживачів за допомогою цінових знижок, акцій або інших цінових стратегій [22, С.377].

РОЗДІЛ 3

НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОЩУВАННЯ ОЛІЙНИХ КУЛЬТУР ТА РИНКУ ЙОГО ПРОДУКЦІЇ

3.1. Розвиток використання олійних культур як сировини для виробництва біопалива

Перед людством завжди постають дві фундаментальні глобальні проблеми – забезпечення населення продуктами харчування та забезпечення енергетичних потреб. Обмеженість традиційних джерел енергії, їхня висока вартість і негативний вплив на довкілля змушують шукати альтернативні та екологічно безпечні рішення. Одним із таких напрямів є виробництво біопалива, яке отримують шляхом переробки певних видів сільськогосподарських культур. Біопаливо має низку безперечних екологічних переваг у порівнянні з викопними вуглеводнями.

Для виготовлення біодизелю використовують оліємісткі культури – ріпак, соняшник, сою. Біоетанол, що застосовується як добавка до бензину, доцільно виробляти з цукрових буряків, картоплі та кукурудзи. Водночас рентабельність виробництва біопалива на продаж залишається низькою через високу собівартість сировини і технологічних процесів, що зумовлює високу кінцеву ціну продукції. Важливим чинником є також конкуренція між продовольчим і паливним використанням сировини. При порівнянні важливості обох сфер природною є пріоритетність продовольчої безпеки, що означає: виробництво біопалива може бути виправдане лише за умови достатнього забезпечення населення продуктами харчування.

Кількість споживачів продовольства у світі стрімко зростає – протягом XX століття населення збільшилося з 1,6 до 6,2 млрд осіб, і за сучасними оцінками понад 1 млрд людей голодують. Тому теза Мальтуса щодо перенаселення планети в певних аспектах не втрачає актуальності. Деякі країни, зокрема Індія та Китай, вже були змушені вдатися до державного регулювання народжуваності.

У цьому контексті глобальне розширення виробництва біопалива може загострювати продовольчу кризу. Україна як потужний виробник сільськогосподарської продукції неминуче буде залучена до розв'язання цих проблем – як у ролі експортера продовольства, так і потенційного виробника та споживача біопалива. Тому необхідно виробити зважену державну позицію, що можливо лише на основі всебічної економічної оцінки впливу виробництва біопалива на забезпечення продовольчої безпеки та розвиток агропромислового комплексу.

За умови впровадження інвестицій та інновацій на рівні провідних європейських країн Україна має потенціал збільшити виробництво основних видів сільськогосподарської продукції у 2–3 рази. У такій ситуації наша держава здатна вирішити не лише проблему продовольчої безпеки, але й забезпечити повну продовольчу незалежність, формуючи значні товарні надлишки.

- повне задоволення власних потреб у продуктах харчування (46 млн. т);
- решту використовувати на виробництво біоетанолу та експорт у вигляді тваринницької продукції або біоетанолу і лише потім – у зерні.

Україна є однією з найбільш енергодефіцитних країн Європи, оскільки значною мірою залежить від імпорту енергоносіїв. Власне виробництво забезпечує лише близько 53% внутрішніх потреб у первинній енергії, тоді як імпорт покриває приблизно 75% потреби у природному газі та 85% – у сирій нафті та нафтопродуктах. Додатковим негативним чинником є надмірна енергоємність національної економіки: за кількістю умовного палива на 1 долар ВВП цей показник майже вчетверо перевищує рівень США, Японії, Великої Британії, Австрії та Данії, і у 2,6 рази – середньосвітове значення.

Аграрний сектор України посідає стратегічне місце в національній економіці, проте його розвиток суттєво залежить від доступності та вартості енергоресурсів. В умовах високої енергоємності виробництва, зношеності машинно-тракторного парку та зростання цін на паливо забезпечення сільського господарства енергетичними ресурсами стало одним із ключових

обмежувальних факторів галузевого розвитку. Скорочення обсягів споживання палива, зафіксоване у період трансформації аграрного сектору, не є ознакою підвищення ефективності. Воно переважно зумовлене зменшенням площ під інтенсивними культурами, які потребують високого рівня механізації та енергозабезпечення, зростанням ролі особистих селянських господарств, де замість енергетичних ресурсів переважає ручна праця; технічною відсталістю парку аграрної техніки, у якому понад 80% машин експлуатуються більше нормативного строку.

У сукупності ці фактори формують низький рівень енергоефективності та обмежують можливість впровадження ресурсозберігаючих технологій.

Таке скорочення витрат палива на одиницю площі та на одиницю продукції зумовлюється кількома причинами, які не дозволяють віднести це явище до розряду позитивних:

- зменшились площі посіву під інтенсивними культурами;
- зросла питома вага продукції, виробленої в особистих господарствах населення, де уречевлені затрати замінюються великою кількістю живої праці.

У контексті дефіциту палива та зростання цін актуальним завданням є пошук шляхів енергонезалежності аграрного сектору на основі:

- виробництва біодизеля з ріпаку, сої та соняшнику;
- виробництва біоетанолу з цукрових буряків, меляси, зерна та картоплі;
- використання твердих біопалив (пелети, брикети) із відходів рослинництва;
- запровадження енергоощадних технологій та оновлення парку техніки.

Наразі практично все виробництво біодизеля здійснюється з сільгосппродукції. Сировиною для нього може бути соя, соняшник, ріпак, залишки олійного виробництва, відходи тваринництва тощо. Інша складова такого екопалива є спирт, який можна виготовляти з цукро- та крохмалевмісних рослин (зернові, цукровий буряк, відходи цукрового виробництва та інше).

В Україні побудовано 14 великих біодизельних заводів, загальною потужністю 300 тис. т/рік. Проте ці заводи фактично простоюють. Ще працює

близько 50 менших підприємств, які здатні робити до 25 тис. т біодизеля щорічно. Сумарна виробнича потужність біоетанолу в Україні, нині становить 200 тис. т на рік. Проте, за даними Держстату у 2019 р. в Україні було вироблено всього 70 тис. т рідкого біопалива. Тобто бачимо, що реальна цифра в 3 рази менше від можливої.

Експортовані Україною ріпак, соя і технічна олія, еквівалентні 1,6-1,9 т біодизеля. Ця кількість могла б замінити до 30% імпортованого дизелю, ще 10% імпорту бензину, також можна замінити внаслідок додавання біоетанолу вітчизняного виробництва.

Близько 1,2-1,9% від обсягу пшениці та кукурудзи, які було експортовано у 2017-2018 маркетинговому році, можна було використати, як сировину для виробництва біоетанолу. При цьому частка його у бензині може складати до 7-8%, і така суміш є абсолютно безпечною для сучасних двигунів без необхідності їх модернізації [4].

Виробництво і використання біопалива в економіці України може мати як позитивні, так і негативні риси. Як видно з результатів проведеного SWOT-аналізу, існують певні міцні і слабкі сторони цього процесу, а також шанси і загрози у його розвитку (табл. 3.1).

Таблиця 3.1. SWOT-аналіз виробництва і використання біопалива в економіці України*

Сильні сторони (Strengths)	Слабкі сторони (Weaknesses)
1. Високий аграрний потенціал Значні площі орних земель, сприятливі ґрунтово-кліматичні умови для вирощування ріпаку, кукурудзи, зернових, цукрових буряків, сої, соняшнику – базових культур для виробництва біодизеля та біоетанолу. 2. Наявність сировинної бази та побічної продукції. Відходи рослинництва (солома, стебла	1. Недосконалість нормативно- правової бази та механізмів підтримки Нестабільність законодавства, несистемні податкові стимули, недостатня чіткість та тривалість «правил гри» стримують інвестиційну активність у біопаливному секторі. 2. Високі початкові інвестиційні витрати. Створення біоетанольних і біодизельних заводів, логістичної інфраструктури, систем зберігання,

кукурудзи, лущиння соняшнику), відходи переробки цукрових буряків (меяса), спиртова промисловість, яка має незавантажені потужності для виробництва спирту й потенційно – біоетанолу. 3. Зменшення енергетичної залежності. Розвиток біопалива дозволяє частково заміщувати імпорتنі нафтопродукти, посилюючи енергетичну безпеку держави, особливо в умовах воєнних та політичних ризиків постачання традиційних енергоносіїв. 4. Створення доданої вартості в сільській місцевості. Виробництво біопалива стимулює розвиток переробки в регіонах, створення нових робочих місць і збільшення доходів сільськогосподарських виробників за рахунок диверсифікації напрямів реалізації продукції. 5. Екологічні переваги. Зменшення викидів парникових газів порівняно з традиційними видами пального, можливість утилізації відходів агровиробництва, покращення екологічного іміджу країни.	лабораторного контролю якості потребує значних капіталовкладень, які не завжди окуповуються швидко. 3. Конкуренція за сировину між продовольчим і енергетичним використанням. Використання зерна, ріпаку, кукурудзи чи цукрових буряків на біопаливо може вступати в конфлікт із продовольчими та кормовими потребами, особливо за умов зростання внутрішнього попиту на продукти харчування. 4. Нерозвинена інфраструктура збуту та логістики. Обмежена кількість АЗС із можливістю реалізації сумішей пального з біокомпонентами, відсутність розвинених каналів збуту на внутрішньому ринку, слабка система «ланцюга вартості» від виробника сировини до кінцевого споживача. 5. Технологічна відсталість частини підприємств. Не всі спиртові та переробні заводи технічно готові до стабільного виробництва якісного біопалива згідно з міжнародними стандартами, потребують модернізації.
Можливості (Opportunities)	Загрози (Threats)
1. Диверсифікація енергетичного балансу України. Нарощування виробництва біодизеля та біоетанолу дає змогу зменшити частку імпортованих нафтопродуктів, підвищити частку відновлюваних джерел енергії в загальному енергобалансі.	1. Висока цінова волатильність сировини та палива. Коливання світових цін на зерно, олійні та нафтопродукти може робити виробництво біопалива економічно нестабільним, особливо без державних компенсаторних механізмів.

2. Інтеграція в європейський енергетичний та аграрний простір. Гармонізація стандартів якості біопалива з ЄС, участь у «зеленому курсі», доступ до програм фінансової підтримки, грантів та інвестиційних проєктів у сфері відновлюваної енергетики. 3. Розвиток сільських територій та «зеленої» економіки. Біопаливний сектор може стати драйвером «зеленої» модернізації аграрного виробництва, стимулювати впровадження енергоощадних технологій, розвиток кооперативів, підвищення зайнятості населення. 4. Інновації та технологічний прогрес. Впровадження технологій другого та третього покоління біопалив (біопаливо з відходів, лігноцелюлозної сировини, мікроводоростей) знижує конкуренцію з продовольчими культурами та підвищує стійкість сектора. 5. Розвиток внутрішнього ринку екологічного пального. За умови створення системи стимулів (квоти, податкові пільги, зобов'язання щодо частки біокомпонентів у паливі) можливий стійкий попит з боку транспорту, аграрних підприємств, комунальних служб.	2. Посилення конкуренції на світовому ринку біопалив. Країни з більш розвиненими біоенергетичними програмами (США, Бразилія, країни ЄС) створюють жорсткі умови конкуренції, мають доступ до дешевшого капіталу та відпрацьованих технологій. 3. Кліматичні ризики та нестабільність урожайності. Посухи, повені, зміни температурних режимів можуть негативно впливати на урожайність енергетичних культур, знижуючи сировинну базу біопаливного виробництва. 5. Соціально-економічні та воєнні ризики. Військові дії, руйнування інфраструктури, переміщення населення, мінімізація інвестиційної активності можуть призводити до згортання або заморожування проєктів у сфері біоенергетики. 6. Ризики «ефекту витіснення» продовольства. Надмірне спрямування продовольчих культур у енергетичний сектор може викликати підвищення цін на харчові продукти, соціальну напругу та критику з боку суспільства й міжнародних організацій.
---	--

**розробка автора*

Проведений SWOT-аналіз свідчить, що Україна має значний потенціал для розвитку біопаливної індустрії, який базується на потужній сировинній базі аграрного сектору, наявності вільних виробничих потужностей спиртової

промисловості та можливості створення доданої вартості в сільських регіонах. Формування внутрішнього ринку біодизеля та біоетанолу здатне істотно посилити енергетичну безпеку країни, зменшити залежність від імпорتنих енергоносіїв та сприяти модернізації аграрного виробництва.

Водночас розвиток біопаливного сектору стримується низкою внутрішніх обмежень – недосконалістю правового регулювання, високими капітальними витратами, конкуренцією між продовольчим та енергетичним використанням культур і нерозвиненою інфраструктурою ринку. До зовнішніх загроз належать волатильність світових цін на сировину, кліматичні ризики, посилення міжнародної конкуренції та нестабільність, зумовлена воєнними діями.

Отже, максимізація переваг біопаливного виробництва потребує комплексної державної політики, що включає стимулювання інвестицій, модернізацію технологій, удосконалення нормативно-правової бази, підтримку інновацій та розбудову інфраструктури. Реалізація цих заходів забезпечить перехід до більш стійкої, енергонезалежної та екологічно орієнтованої моделі розвитку економіки України.

Однією з ключових загроз, пов'язаних із розширенням виробництва біопалив, зокрема біоетанолу, є висока залежність цього сектору від покладів фосфору. За прогнозами дослідників, за умов збереження сучасних темпів зростання біоенергетики глобальний пік попиту на фосфорні ресурси може настати вже близько 2030 року. Враховуючи обмеженість світових запасів фосфатів і відсутність альтернативних джерел їх отримання, це створює ризики для стабільності як аграрного виробництва, так і біоенергетичного сектору.

Сучасні наукові дослідження також наголошують, що біопаливо не завжди є однозначно екологічним. Зокрема, викиди закису азоту (N_2O), які можуть утворюватися при вирощуванні енергетичних культур, потенційно здатні сприяти глобальному потеплінню більше, ніж те охолодження, яке досягається за рахунок скорочення використання викопного палива. Це ставить під сумнів реальну кліматичну ефективність деяких видів біопалив.

Виробництво біодизеля пов'язане також із надмірною потребою у водних ресурсах. Для отримання 1 літра біодизеля необхідно до 9000 літрів води, що є критичним показником з огляду на сучасний стан водних ресурсів планети. Додатковою екологічною загрозою є відсутність на сьогодні ефективних технологій переробки та утилізації гліцерину, який утворюється як побічний продукт виробництва біодизеля. Гліцеринова фаза містить 50-60% метанолу, і найбільш поширений метод утилізації – захоронення – створює ризик потрапляння токсичних речовин до ґрунтових вод. Масове виробництво біодизеля з ріпаку може спричинити істотне забруднення водоносних горизонтів, особливо зважаючи на те, що технології очищення питної води від метанолу наразі відсутні. Це формує потенційно серйозну загрозу водній безпеці, яка за масштабами може перевищувати саму енергетичну проблему.

Не менш значущою є і соціально-економічна загроза, пов'язана зі зміною структури посівних площ. Зростання площ під енергетичними культурами може скоротити виробництво продовольчих культур і, відповідно, негативно вплинути на продовольчу безпеку окремих країн та регіонів. За даними, оприлюдненими у газеті The Guardian, впровадження біопалив стало одним із чинників, що зумовили підвищення світових цін на продовольство на 75%, що свідчить про масштаб потенційних соціально-економічних наслідків.

В Україні розширення посівних площ під олійними культурами зумовлено комплексом економічних, технологічних та зовнішньоторговельних чинників. Передусім це пов'язано з високою рентабельністю виробництва ріпаку, соняшнику та сої, яка значно перевищує рівень прибутковості традиційних зернових культур. Стійкий попит світового ринку на олійні культури та продукти їх переробки, а також сприятлива експортна кон'юнктура формують стабільні джерела валютних надходжень для українських виробників.

Важливим стимулом виступає і розвиток переробної промисловості, що забезпечує зростання внутрішньої потреби в олійній сировині. Осучаснення технологій вирощування олійних культур, впровадження високоврожайних

сортів і гібридів, удосконалення методів удобрення та захисту рослин сприяють підвищенню ефективності виробництва та мінімізації технологічних ризиків.

Додатковим чинником є підвищення інтересу до виробництва біопалива, яке посилює попит на ріпак і сою як потенційну сировину. З огляду на тенденції до диверсифікації енергетичного балансу, сільськогосподарські підприємства орієнтуються на культури, що здатні забезпечити високу маржинальність у поєднанні з перспективами використання у біоенергетичному секторі.

Крім того, зміна структури посівних площ відбувається під впливом кліматичних умов, адже олійні культури часто виявляються більш адаптованими до умов недостатнього зволоження чи підвищених температур порівняно з деякими продовольчими культурами.

Перспективи використання олійних культур як сировини для виробництва біопалива в Україні є надзвичайно значними та стратегічно важливими в контексті зміцнення енергетичної безпеки, диверсифікації джерел енергії та підвищення економічної ефективності аграрного сектору. Україна володіє потужними природно-ресурсними передумовами для вирощування ріпаку, сої та соняшнику, що створює стабільну та масштабну сировинну базу для розвитку біодизельної індустрії. Висока рентабельність цих культур, їх стійкий попит на світових ринках та можливість використання у виробництві біопалива формують додатковий економічний стимул для аграрних підприємств.

Разом із тим перспективність цього напрямку визначається не лише економічними вигодами. Використання олійних культур у біоенергетиці здатне сприяти переходу до більш екологічно збалансованої моделі розвитку, зменшити залежність від імпортних нафтопродуктів та забезпечити формування внутрішнього ринку альтернативного палива. Водночас реалізація цього потенціалу потребує модернізації технологічних процесів, розвитку інфраструктури переробки, удосконалення нормативно-правової бази та впровадження ефективних механізмів державної підтримки.

Отже, за умови комплексного підходу та врахування економічних, екологічних і соціальних аспектів, використання олійних культур як сировини

для виробництва біопалива може стати одним із ключових чинників формування енергонезалежної, інноваційної та конкурентоспроможної економіки України.

3.2. Удосконалення державного регулювання формування стратегічних напрямів розвитку виробництва й переробки олійних культур

Багаторічний світовий досвід ведення сільського господарства показує, що через специфіку цієї галузі вона потребує активного втручання держави в процес її функціонування. На сучасному етапі саме виробництво та переробка олійних культур належить до галузей, які найбільше потребують державного стимулювання. Державне фінансування та підтримка є критично важливими для олійного підкомплексу, що, з огляду на високу капіталомісткість, складність технологічних процесів і зовнішньоекономічну орієнтацію, не може повноцінно розвиватися без системного державного регулювання.

Підтримка олійно-жирового сектору повинна слугувати ефективним механізмом реалізації державної та регіональної аграрної політики. Вона має ґрунтуватися на створенні економічних, правових, організаційних та соціальних умов, які сприятимуть зміцненню фінансової стабільності підприємств, забезпеченню олійної безпеки країни, покращенню умов праці та життя у сільській місцевості, а також формуванню матеріальних і фінансових ресурсів для розширеного відтворення.

Насамперед держава має зосередити увагу на відновленні та модернізації виробничо-ресурсного потенціалу підкомплексу олійних культур, активізації його зовнішньоекономічної діяльності, удосконаленні організаційної структури переробного сектору. Важливим завданням є формування платоспроможного попиту на продукцію з олійних культур та комплексне вирішення соціально-економічних проблем села. Особливої ваги набуває фінансова підтримка галузі, адже її розвиток значною мірою залежить від можливості підприємств залучати кредити та інші ресурси для розширеного виробництва, технічного та технологічного переоснащення — ключових умов забезпечення конкурентоспроможності.

На сучасному етапі головними проблемами виробників олійних культур залишаються нестача обігових коштів, сезонність виробничого процесу, значна тривалість технологічних операцій та диспаритет цін на ресурсах і продукцію. Дефіцит фінансових ресурсів є однією з найгостріших проблем для підприємств олійного підкомплексу в багатьох регіонах України, зокрема й у Львівській області та Старосамбірському районі, що стримує їх інвестиційну активність та інноваційний розвиток.

На виробничу діяльність сільськогосподарських підприємств через механізм фінансового забезпечення здійснюється зовнішній та внутрішній вплив. Зовнішній вплив здійснюється з боку держави за допомогою нормативно-правового та інформаційного забезпечення, яке регулює діяльність сільськогосподарського підприємства, а також через економічні важелі, інструменти та методи. Рівень цін, проценти за банківськими кредитами, конкуренція на внутрішньому ринку – все це характерно для важелів впливу на виробничу діяльність сільськогосподарських підприємств.

Зовнішній вплив на фінансовий механізм сільськогосподарських підприємств реалізується через систему нормативно-правового регулювання, інформаційного забезпечення, податковий механізм, а також через різноманітні форми державного обмеження та стимулювання виробничої діяльності. У цьому контексті виникає суперечність між податковим тиском та необхідністю державної фінансової підтримки, що є характерною рисою функціонування аграрного сектору. Підприємства не мають можливості змінювати чинні законодавчі норми, а тому вимушені адаптуватися до встановлених державою «правил гри» та враховувати їх під час формування фінансової політики.

Основними завданнями управління фінансовим забезпеченням виробничої діяльності сільськогосподарських підприємств є:

- формування достатнього обсягу фінансових ресурсів, необхідних для стабільної виробничої діяльності, здійснення технологічних операцій і забезпечення розширеного відтворення;

- оптимізація структури джерел фінансування, зокрема раціональне поєднання власного, позикового та залученого капіталу з урахуванням вартості та ризиків кожного з них;

- планування та прогнозування потреби у фінансових ресурсах, виходячи з виробничих програм, сезонності, цінових змін і кон'юнктури ринку олійних культур;

- забезпечення безперервності фінансових потоків у процесі виробництва, з метою недопущення дефіциту оборотного капіталу та виробничих збоїв;

- раціональне використання наявних фінансових ресурсів, спрямоване на зниження собівартості продукції, максимізацію прибутку та підвищення рентабельності;

- управління виробничими та фінансовими ризиками, включаючи ризики неврожайів, цінової волатильності, валютних коливань, логістичних обмежень;

- контроль за рівнем виробничих витрат, аналіз їх структури та виявлення внутрішніх резервів зниження матеріалоємності, енергоємності та трудомісткості;

- фінансове забезпечення інновацій і модернізації виробництва, зокрема впровадження нових сортів олійних культур, сучасних технологій обробітку ґрунту та переробки;

- підвищення платоспроможності та ліквідності підприємства, формування оптимальної структури активів і своєчасне виконання фінансових зобов'язань;

- забезпечення ефективної взаємодії з фінансовими інституціями, банками, кредитними спілками, страховими компаніями, фондами підтримки аграрного виробництва;

- використання державних інструментів фінансової підтримки, таких як дотації, компенсації відсоткових ставок, програми здешевлення техніки, страхування;

- контроль за виконанням фінансових планів і бюджетів, аналіз відхилень та оперативне коригування управлінських рішень;

-забезпечення прозорості та достовірності фінансової звітності, що підвищує інвестиційну привабливість та довіру партнерів.

Якісне управління фінансовим забезпеченням виробничої діяльності надасть можливість своєчасно визначати необхідний обсяг фінансових ресурсів для здійснення виробничої діяльності, приймати рішення щодо оптимізації руху фінансових ресурсів й запобіганню негативного впливу зовнішніх та внутрішніх чинників.

03 квітня 2025 року Європейський парламент ухвалив рішення про надання Україні еквівалентності системи сертифікації насіння олійних культур та насіння цукрового буряка. Це означає, що поряд із вже сертифікованим у 2020 році насінням зернових культур, сорго та кукурудзи, Україна отримала право експортувати до Європейського Союзу – одного з найбільш привабливих та водночас найзахищеніших ринків світу – насіння соняшника, ріпаку, сої та цукрового буряка. Рішення Європарламенту відкриває для нашої країни нові перспективи, проте водночас створює певні ризики для вітчизняного насінництва.

За словами експертів, переваги для держави полягають у зростанні інвестиційної привабливості галузі, створенні нових робочих місць, а також у збільшенні надходжень до державного й місцевих бюджетів за рахунок податкових платежів. Сертифікаційна еквівалентність формує додаткові можливості для зміцнення позицій України на міжнародному ринку насіння та сприяє інтеграції українського аграрного сектору до європейського простору.

Водночас, як зауважив Олександр Захарчук, еквівалентність стосується будь-якого насіння олійних культур, виробленого на території України, – як вітчизняної селекції, так і насіння міжнародних насіннєвих компаній, що працюють в Україні. За таких умов частка українських сортів та гібридів, яка і зараз за відповідними культурами становить лише 7-10 % ринку, може поступово скорочуватися. Це створює ризики подальшої маргіналізації національної селекції, оскільки іноземні компанії мають значно більші фінансові, технологічні та маркетингові можливості.

Таким чином, незважаючи на значні економічні вигоди, відкриття європейського ринку насіння для України потребує розроблення додаткових механізмів державної підтримки вітчизняних селекційних установ, щоб забезпечити конкурентоспроможність українського насінництва в умовах зростаючої конкуренції.

Без належної державної підтримки селекційної галузі та насінництва, без конкурентного рівня оплати праці фахівців і достатнього фінансування наукових установ, а також без цілеспрямованих інвестицій, Україна навряд чи зможе ефективно конкурувати з провідними європейськими виробниками та зміцнити свої позиції на насіннєвому ринку ЄС

Для успішного виведення насіння української селекції на європейський ринок необхідно реалізувати низку стратегічних заходів, спрямованих на посилення ролі вітчизняного насінництва, а саме:

- забезпечити збільшення надходжень фінансових ресурсів через удосконалення системи ліцензійних та селекційних платежів, що може стати стабільним джерелом інвестицій для розвитку національної селекції;

- запровадити ефективні механізми державної підтримки насінництва на внутрішньому ринку, передусім у межах державних селекційних програм, спрямованих на розвиток українських генетичних ресурсів та підвищення конкурентоспроможності вітчизняного насіння;

- розробити дієві інструменти боротьби з фальсифікатом насіння, що дозволить захистити виробників і споживачів, підвищити довіру до українського насіннєвого матеріалу та сформувати цивілізований ринок.

Реалізація зазначених заходів сприятиме зміцненню науково-технічного потенціалу селекційної галузі, забезпечить її фінансову стабільність та створить передумови для міжнародного визнання результатів української селекції [6].

Низька результативність державної фінансової підтримки аграрного сектору в умовах воєнного стану зумовлена сукупністю економічних, інституційних, організаційних та логістичних чинників. Основними причинами на сьогоднішній день є:

- обмеженість бюджетних ресурсів, оскільки значна частина державних видатків спрямовується на оборону, гуманітарні потреби та відновлення критичної інфраструктури, що звужує можливості фінансування аграрної галузі
- порушення виробничої та логістичної інфраструктури, спричинене бойовими діями: руйнування елеваторів, транспортних шляхів, переробних потужностей, що зменшує ефект від отриманої державної допомоги.
- зростання ризиків для аграрних виробників, включаючи ризики знищення врожаю, мінування полів, окупацію територій, що робить інвестиції та державну підтримку менш ефективними через неможливість повноцінної реалізації виробничих програм.
- доступність кредитних ресурсів залишається обмеженою, незважаючи на державні програми здешевлення. Банки посилюють вимоги до застави та кредитоспроможності, що ускладнює залучення позикових коштів.
- висока волатильність ринкових цін і експортних обмежень, що не дає змоги агровиробникам стабільно планувати діяльність і швидко нівелює ефекти бюджетних субсидій чи компенсацій.
- нерівномірність розподілу підтримки між виробниками, коли великі компанії мають більше організаційних можливостей та доступу до фінансових інструментів, у той час як малі й середні підприємства отримують допомогу в недостатніх обсягах.
- бюрократичні процедури та складність доступу до програм, що затримує надходження ресурсів і знижує їхню своєчасність – критично важливу в умовах сезонності агровиробництва.
- втрата державного контролю над частиною територій, що робить неможливим реалізацію програм підтримки для господарств на окупованих або прифронтових територіях.
- зростання виробничих витрат, особливо на пальне, добрива, засоби захисту рослин, логістику – фінансова підтримка не компенсує реальне подорожчання ресурсів.

- низький рівень страхування аграрних ризиків, через що будь-які надзвичайні події нівелюють ефект бюджетної підтримки.

Як засвідчує міжнародний досвід, ефективне функціонування сільського господарства можливе лише за умови активної та послідовної державної підтримки. У більшості розвинених країн світу агропродовольчий сектор є одним із ключових напрямів економічної політики, а державне втручання розглядається як необхідний інструмент забезпечення стабільності та конкурентоспроможності аграрного виробництва в умовах ринкової економіки.

З цією метою застосовується широкий спектр механізмів державного регулювання: державні закупівлі надлишкової продукції за фіксованими або зниженими цінами, програми товарних і закупівельних інтервенцій на ринку продовольства, пільгове кредитування товаровиробників, а також економічні й адміністративні інструменти митного регулювання. Такі заходи дозволяють стабілізувати доходи аграріїв, зменшити ринкові ризики та забезпечити безперервність виробничих процесів у стратегічно важливій галузі.

Доцільність підтримки сільського господарства в Україні визнана на законодавчому рівні. Законом України «Про Державний бюджет України на 2025 рік» Міністерству аграрної політики та продовольства України, безпосередньо на підтримку сільгоспвиробників, передбачено кошти в обсязі 6011,0 млн грн (137,7 млн євро), що на 4930,0 млн грн більше у порівнянні з попереднім роком. Видатки за програмою «Надання кредитів фермерським господарствам» передбачено на рівні 2024 року. 2. Для Міністерства економіки України на підтримку аграріїв у 2025 році за бюджетною програмою «Надання грантів для створення або розвитку бізнесу» передбачено 1 370 млн грн, за програмою «Забезпечення функціонування фонду розвитку підприємництва» - 18 000,0 млн грн (412,4 млн євро). 3. За бюджетними програмами КПКВК 1201310 «Часткова компенсація вартості сільськогосподарської техніки та обладнання вітчизняного виробництва», КПКВК 1201420 «Компенсація витрат за гуманітарне розмінування земель сільськогосподарського призначення» та КПКВК 1201340 «Державне стимулювання створення індустріальних парків» окремі видатки не

передбачено. Натомість, нормами закону про державний бюджет на поточний рік передбачена можливість спрямування коштів на зазначені напрями за рахунок перерозподілу видатків держбюджету. 3. Обсяги передбачених видатків можуть змінюватися протягом бюджетного року та перерозподілятися, в залежності від реальних обсягів їхнього використання та можливостей бюджету, в тому числі через його наповнення за рахунок коштів міжнародних донорських організацій [8].

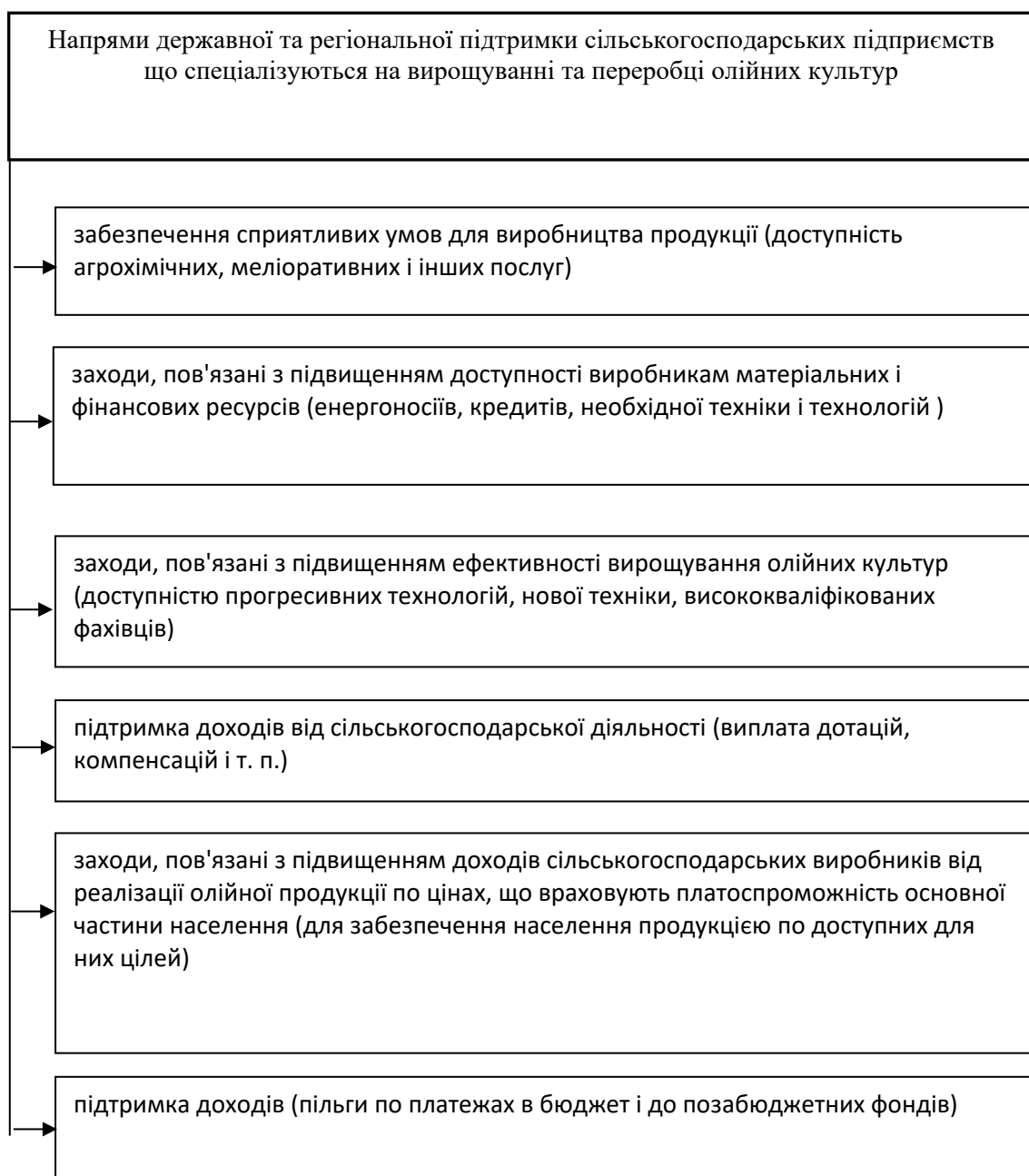

Рис. Можливі напрями державної та регіональної підтримки сільськогосподарських підприємств, що спеціалізуються на вирощуванні та переробці олійних культур*

** на основі опрацьованих джерел*

Можливі напрями державної та регіональної підтримки сільськогосподарських підприємств, що спеціалізуються на вирощуванні й переробці олійних культур, повинні формувати комплексну систему стимулювання розвитку галузі. Така система має охоплювати фінансово-кредитні, податкові, інвестиційні, інноваційні та інфраструктурні інструменти, що здатні забезпечити стабільність виробництва та підвищити його конкурентоспроможність.

Особливої ваги набувають заходи, спрямовані на модернізацію матеріально-технічної бази, підтримку селекційної та насінницької справи, страхування ризиків та розвиток логістичної інфраструктури. Важливими є також програми стимулювання внутрішньої переробки, підвищення доданої вартості продукції, упровадження енергоефективних технологій та забезпечення рівноправного доступу малих і середніх підприємств до державних ресурсів.

Таким чином, ефективно вибудована система державної та регіональної підтримки здатна не лише посилити економічну стійкість виробників олійних культур, а й сприяти розширенню експортного потенціалу, підвищити інвестиційну привабливість аграрного сектору та забезпечити зрівноважений розвиток переробного підкомплексу в Україні.

3.3. Підвищення економічної ефективності виробництва олійних культур у сучасних умовах.

У сучасних умовах розвитку аграрного сектору України виробництво олійних культур посідає ключове місце в структурі товарного рослинництва, формуючи значну частку експортних надходжень та забезпечуючи сталий попит внутрішньої переробної промисловості. Стратегічне значення цієї групи культур зумовлюється їх високою рентабельністю, універсальністю використання, зростаючою роллю у виробництві біопалива, а також стійким попитом на світових агропродовольчих ринках. Проте в умовах посилення конкуренції, нестабільності економічного середовища, подорожчання ресурсів і

трансформації агротехнологій постає необхідність пошуку ефективних шляхів підвищення економічної результативності виробництва олійних культур.

Економічна ефективність у цьому сегменті формується під впливом широкого спектра факторів – організаційно-виробничих, ресурсних, технологічних, природно-кліматичних та ринкових. Динаміка цін на насіння олійних культур, витрати на матеріально-технічні ресурси, рівень технологічного забезпечення господарств, якість земельних ресурсів і дотримання елементів інтенсивної технології мають визначальний вплив на кінцеві результати виробництва. Удосконалення економічної ефективності неможливе без підвищення урожайності, оптимізації структури посівних площ, впровадження ресурсозберігаючих технологій, удосконалення системи управління витратами та раціонального використання виробничого потенціалу.

Одним із вирішальних чинників підвищення економічної ефективності виробництва продукції олійних культур виділимо є детальний аналіз рівня рентабельності виробництва олійних культур та встановлення резервів його підвищення на мікрорівні. Зростання рентабельності безпосередньо впливає на дохідність сільськогосподарського підприємства та визначає привабливість вирощування тієї чи іншої культури для товаровиробника.

Рівень рентабельності формується під впливом комплексу виробничих та ринкових чинників, серед яких провідне місце належить урожайності культур. Зміна цього показника істотно позначається на собівартості та прибутковості виробництва. Підвищення урожайності неможливе без удосконалення системи захисту рослин. Своєчасний контроль бур'янів, хвороб і шкідників, використання інтегрованих технологій захисту, застосування сучасних засобів захисту рослин запобігають втратам продуктивності, які в окремі роки можуть сягати 20–40%.

Не менш значущим чинником є дотримання науково обґрунтованих сівозмін. Чергування культур з урахуванням їх біологічних особливостей сприяє збереженню родючості ґрунтів, зниженню накопичення збудників інфекцій та підвищенню ефективності використання вологи й поживних речовин.

Сучасні підходи до підвищення урожайності включають також використання ресурсозберігаючих технологій обробітку ґрунту, зокрема мінімального або нульового обробітку (No-till), що сприяє збереженню вологи, поліпшенню структури ґрунту та зменшенню енергетичних витрат. Важливу роль відіграє своєчасне та якісне виконання технологічних операцій, ефективне управління технічними ресурсами та оптимальна організація виробничих процесів. Запровадження елементів точного землеробства – GPS-навігації, карт урожайності, автоматизованих систем внесення добрив – дозволяє суттєво підвищити ефективність кожного етапу вирощування.

У процесі дослідження виробничих процесів, технологій вирощування та збуту продукції ключовим завданням є виявлення резервів зниження витрат, оскільки саме вони визначають рівень виробничої собівартості одиниці продукції. Собівартість формується під впливом двох основних факторів – витрат на 1 га посіву та урожайності відповідної культури. Таким чином, ефективне управління витратами та підвищення продуктивності рослинництва є центральними умовами зростання прибутковості підприємства.

У ринкових умовах собівартість виступає ключовим індикатором ефективності діяльності та відображає всі витрати на виробництво й реалізацію продукції. Водночас це єдина складова, на яку підприємство має безпосередній управлінський вплив, на відміну від ринкових цін чи погодних умов. Рациональне використання наявних ресурсів, оптимізація технологічних процесів і контроль за витратами дозволяють підприємству формувати конкурентну собівартість, що є підґрунтям для максимізації прибутку.

Зниження собівартості порівняно з іншими виробниками створює суттєві конкурентні переваги, забезпечує можливість одержання додаткового прибутку та формує фінансові передумови для розширеного відтворення. Одним із найважливіших напрямів зниження собівартості в рослинництві є підвищення урожайності сільськогосподарських культур, адже зростання обсягу виробництва на одиницю площі одночасно зменшує питомі витрати та підвищує загальну економічну результативність.

Отже, управління собівартістю є стратегічним інструментом підвищення ефективності аграрного виробництва, а оптимізація витрат і збільшення врожайності – ключовими факторами зміцнення конкурентоспроможності підприємства.

Одним із вирішальних чинників є впровадження високопродуктивних сортів і гібридів, адаптованих до ґрунтово-кліматичних умов конкретних регіонів. Використання насіння з високим потенціалом продуктивності у поєднанні з дотриманням сортової чистоти дає змогу значно підвищити результативність рослинництва.

Важливе місце займає оптимізація системи удобрення, зокрема застосування збалансованих норм мінеральних добрив та органічних речовин. Рациональне внесення азоту, фосфору та калію підвищує стійкість культур до стресових умов, забезпечує краще формування насіння та збільшує вміст олії.

Отже, системний підхід до технології вирощування, модернізація виробничої бази, використання новітніх агротехнологій і науково обґрунтоване управління ресурсами створюють реальні можливості для значного зростання урожайності олійних культур у сільськогосподарських підприємствах.

Одним із важливих напрямів підвищення рентабельності виробництва олійних культур є встановлення економічно обґрунтованої ціни реалізації готової продукції, що базується на постійному моніторингу кон'юнктури ринку та використанні інструментів страхування цінових ризиків, зокрема укладенні форвардних контрактів. Оскільки ціна на сільськогосподарську продукцію формується переважно під впливом ринкових механізмів і значною мірою залежить від економічної та політичної ситуації в країні, світової кон'юнктури, природно-кліматичних умов та обсягів урожаю, підприємства мають обмежені можливості прямого впливу на неї.

Разом з тим ситуація на внутрішньому аграрному ринку в останні роки є загалом сприятливою для виробників олійних культур, оскільки ціни на цю продукцію систематично зростають і суттєво перевищують цінові позиції зернових культур. Висока ліквідність та експортна орієнтованість ріпаку, сої та

соняшнику забезпечують товаровиробникам кращу рентабельність за умови ефективного управління витратами та своєчасного продажу продукції.

Водночас на результати діяльності сільськогосподарських підприємств значно впливає паритет цін між аграрною та промисловою продукцією, адже підвищення вартості матеріально-технічних ресурсів може нівелювати позитивний ефект від зростання цін на олійні культури. Тому важливо постійно аналізувати динаміку цін на пальне, добрива, засоби захисту рослин, технічні послуги та інші ресурси, а також прогнозувати можливість їх закупівлі за нижчими цінами, що сприятиме оптимізації витрат і підвищенню чистого прибутку підприємства.

Таким чином, ефективна цінова політика, що поєднує моніторинг ринкових тенденцій, використання строкових контрактів та раціональне управління витратами, є важливим чинником забезпечення високої економічної результативності виробництва олійних культур.

Потужним фактором підвищення прибутковості є зниження собівартості продукції, але в сучасних умовах у 32 сільськогосподарських підприємства доволі обмежені можливості щодо цього й більше резервів можуть знайти великі підприємства, оскільки вони більш ефективні [14, с. 48].

Бюджетування витрат і доходів на основі 3-5-річного плану виробництва є одним із важливих інструментів стратегічного та оперативного управління діяльністю сільськогосподарських підприємств. Цей процес включає не лише розроблення детального місячного або річного плану фінансування закупівель і покриття виробничих витрат, а й забезпечення жорсткого контролю за дотриманням установлених фінансових лімітів. Практика засвідчує, що планування без механізму контролю та відповідальності за перевищення лімітів перетворює бюджетування на формальність і суттєво знижує його ефективність.

Бюджетування відіграє ключову роль у системі фінансового управління, оскільки сприяє раціональному розподілу ресурсів, підвищує рівень фінансової дисципліни та забезпечує прогнозованість виробничих процесів. Чим вищою є якість фінансової звітності, комунікацій і прозорість показників, тим кращими

стають конкурентні позиції підприємства, а його продукція – привабливішою на ринку.

Водночас бюджетування має і певні недоліки. Основною його проблемою може бути надмірна бюрократизація управлінських процедур, що потребує додаткового часу та зусиль для дотримання регламентів, оформлення документів і погодження рішень. Проте у довгостроковій перспективі ці витрати виправдовуються, оскільки сувора система контролю за витратами забезпечує стабільне зростання фінансових результатів і зменшує ризики неефективного використання ресурсів.

На сучасному етапі найбільшого рівня впровадження бюджетування в аграрному секторі досягли агрохолдинги, великі виробничі та переробні компанії, які застосовують комплексні фінансові моделі, автоматизовані системи управлінського обліку та багаторівневий контроль витрат. Натомість державні сільськогосподарські підприємства та більшість фермерських господарств у переважній частині випадків не використовують повноцінні системи бюджетування, що обмежує їх можливості щодо підвищення ефективності виробництва та фінансової стійкості.

Конкурентна або ринкова позиція є тим стратегічним становищем підприємства, яке забезпечує йому здатність завоювати вищий конкурентний статус на ринку в умовах постійного суперництва. Для успішного формування та утримання обраної позиції необхідно використовувати комплекс інструментів конкурентної боротьби, які охоплюють цінову, якісну, маркетингову, технологічну та організаційну складові.

На ринку олійних культур конкурентоспроможність продукції визначається передусім ціною та якістю. Ціна формується з урахуванням виробничої собівартості та рівня прибутку, які разом визначають економічну привабливість товару для споживача та рентабельність його виробництва для підприємства. Якість продукції характеризується сукупністю властивостей і параметрів, що визначають її здатність задовольняти конкретні споживчі чи виробничі потреби

відповідно до призначення. Конкурентоспроможним є той товар, який оптимально поєднує високі якісні характеристики та прийнятну ціну.

У період економічного спаду або кризових явищ роль цінового фактора суттєво зростає: споживачі орієнтуються на більш доступні пропозиції, а виробники повинні коригувати свою стратегію, щоб утримати ринкові позиції.

Оцінювання власної конкурентної позиції повинно бути невід'ємною частиною управлінської діяльності кожного суб'єкта господарювання. Така потреба зумовлена природою ринкових відносин та законами конкуренції. Без об'єктивного аналізу поточної кон'юнктури ринку олійних культур, характеристик конкурентного середовища та переваг і недоліків існуючих товарів неможливо формувати ефективні стратегії розвитку, виходити на ринок з новою продукцією чи здійснювати позиціювання підприємства.

Таким чином, комплексний аналіз конкурентних переваг і викликів, а також системна робота над удосконаленням продукції, ціноутворення та маркетингових стратегій є запорукою зміцнення ринкової позиції підприємства в сегменті виробництва олійних культур.

Використання високоефективних і ресурсозберігаючих технологій у поєднанні з сучасною високопродуктивною технікою є одним із ключових чинників підвищення економічної ефективності виробництва олійних культур..

Серед найпоширеніших інновацій у виробництві ріпаку виділяють гібриди озимого ріпаку, удосконалені системи захисту рослин, новітні гербіциди, що забезпечують стабільність урожайності. На ринку сої основні новації пов'язані із розширенням спектра продуктів переробки, що підвищує її економічну привабливість.

Водночас важливо зазначити, що більшість компаній, які пропонують інноваційні продукти та технологічні рішення на українському аграрному ринку, є іноземними, тоді як частка вітчизняних виробників у цьому сегменті залишається незначною. Це створює певну залежність аграрного сектору від імпортних інноваційних ресурсів та актуалізує потребу у розвитку національної селекції, насінництва й машинобудування.

Диверсифікація виробничих напрямів шляхом включення до сівозміни нових, малопоширених (нішевих) олійних культур на невеликих площах є одним із перспективних інструментів підвищення економічної стійкості та ефективності сільськогосподарських підприємств. Такий підхід дозволяє відмовитися від моновиробництва та надмірної концентрації на одній–двох культурах, що часто супроводжується високими ризиками, зокрема економічними, технологічними та екологічними. Одним із перспективних напрямів підвищення економічної ефективності виробництва олійних культур є раціональне використання рослинних решток – лушпиння, стебел та соломи – як сировини для виробництва твердого біопалива або як альтернативного палива для опалення виробничих приміщень, сушіння продовольчого, фуражного та насіннєвого зерна. Це дозволяє підприємствам не лише зменшувати витрати на енергоресурси, а й отримувати додатковий прибуток від реалізації вторинної продукції. Водночас структура переробки олійних культур у сільськогосподарських підприємствах залишається традиційною. Переважно для олії переробляється зерно соняшнику, оскільки у сільській місцевості широко споживається нерафінована соняшникова олія. Натомість ріпакова олія майже не використовується у харчових цілях, однак має високий потенціал як сировина для виробництва дизельного біопалива, що може стати основою розвитку локальних біоенергетичних проектів.

Отже, впровадження технологій комплексного використання рослинних решток не лише підвищує рівень енергоефективності підприємства, але й формує додаткові фінансові надходження та сприяє переходу аграрного сектору до моделі циркулярної (замкненої) економіки [23].

Отже, актуальність дослідження шляхів удосконалення економічної ефективності виробництва олійних культур зумовлена не лише необхідністю адаптації сільськогосподарських підприємств до сучасних умов господарювання, але й потребою забезпечення їх конкурентоспроможності, стійкого розвитку та здатності ефективно реагувати на виклики зовнішнього середовища. Вивчення факторів впливу, виявлення резервів підвищення

результативності та обґрунтування напрямів оптимізації виробничих процесів є основою для формування науково обґрунтованих рекомендацій щодо підвищення ефективності функціонування галузі олійних культур.

ВИСНОВКИ

Ринок олійних культур відіграє важливу роль у забезпеченні продовольчої та економічної безпеки держави, створюючи умови для стабільних валютних надходжень, розвитку переробної промисловості та підтримки зайнятості у сільській місцевості. Наявність високої ліквідності продукції, диверсифікації напрямів її використання та стійкого попиту на зовнішніх ринках робить цей сегмент одним із найбільш конкурентоспроможних у національному АПК.

Таким чином, економічна сутність ринку олійних культур полягає у його здатності забезпечувати ефективний рух ресурсів, стабільність агровиробництва, формування збалансованих товарно-грошових відносин і створення сприятливих умов для стратегічного розвитку аграрного сектору та інтеграції України у світову економіку.

Ефективність виробництва є загальною економічною категорією, яка має свої особливості визначення в льонарстві. Вона повинна враховувати не лише економічні результати, але й суспільну доцільність та ринкову потребу, що передбачає оцінку різних видів ефективності, зокрема екологічну і технічну. Для визначення економічної ефективності льонарства необхідно використовувати систему показників, спроможних водночас відобразити специфіку і особливості сільського господарства, пов'язаних з функціонуванням у цій галузі головного специфічного засобу виробництва – землі. Показники ефективності повинні характеризувати ступінь результативності виробництва і давати змогу здійснювати порівняльну оцінку її в динаміці і територіальному аспекті. Для визначення економічної ефективності виробництва льону пропонується наступна система показників економічної ефективності виробництва: урожайність, ц з 1 га; прямі витрати праці на виробництво 1 ц продукції, люд.-год.; рівень товарності, %; собівартість 1 ц реалізованої продукції, грн.; виробнича собівартість 1 ц продукції, грн.; середня ціна реалізації 1 ц продукції, грн.; площа, з якої реалізована продукція, га; прибуток на 1 га, тис. грн.; рівень рентабельності, %.

Динаміка вирощування олійних культур в Україні демонструє стійку тенденцію до зростання, що зумовлено як внутрішніми економічними факторами, так і змінами на світових аграрних ринках. Попри виклики, спричинені воєнними діями, обмеженнями логістики та зміною структури посівних площ, галузь зберігає стратегічне значення для національного агропромислового комплексу.

За останні роки посіви основних олійних культур – соняшнику, сої та ріпаку – характеризувалися розширенням площ, переорієнтацією виробників на більш рентабельні культури та адаптацією до нових кліматичних і економічних умов. Зростання врожайності у низці регіонів стало можливим завдяки впровадженню сучасних технологій, оптимізації сівозмін та розвитку селекційної бази.

За словами експертів, переваги для держави полягають у зростанні інвестиційної привабливості галузі, створенні нових робочих місць, а також у збільшенні надходжень до державного й місцевих бюджетів за рахунок податкових платежів. Сертифікаційна еквівалентність формує додаткові можливості для зміцнення позицій України на міжнародному ринку насіння та сприяє інтеграції українського аграрного сектору до європейського простору.

Країни Європи, що характеризуються дефіцитом земельних ресурсів, пропонують Україні ефективнішу, з їхньої точки зору, стратегію розвитку – орієнтацію на експорт насіння ріпаку замість його глибокої переробки на біодизель, а також експорт рослинної олії та шроту. За відсутності жорстких екологічних обмежень щодо насиченості сівозмін олійними культурами в Україні спостерігається стає зростання площ їх посіву. Одночасно за рахунок залучення іноземного капіталу майже вдвічі збільшилися переробні потужності олійних культур, які нині перевищують 10 млн т на рік. Водночас концентрація структури посівів переважно на зернових та олійних культурах обмежує розвиток трудомістких галузей аграрного виробництва та сприяє зростанню безробіття в сільській місцевості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агровигляд. URL: <https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/03/Agroviglyad-2024-2033.pdf>
2. Аналіз ринку олійних культур та продуктів переробки (соняшник, соя, ріпак) в Україні. 2022 рік. URL: <https://pro-consulting.ua/ua/issledovanie-rynka/analiz-rynka-maslichnyh-kultur-i-produktov-pererabotki-podsolnechnik-soya-raps-v-ukraine-2022-god>
3. Аналіз ринку соняшникової олії в Україні. URL: <https://inventure.com.ua/uk/analytics/investments/analiz-rinku-sonyashnikovoyi-oliyi-v-ukrayini>
4. Антон Зоркін: Україна може замінити 30% дизелю власним виробленим біопаливом. URL: <https://kurkul.com/spetsproekty/1314-anton-zorkin-ukrayina-moje-zamistiti-30-dizelyu-virobolenim-biopalivom>
5. В ЄС прогнозують збільшення виробництва олійних культур. URL: <https://propozitsiya.com/news/v-yes-prohnozuyut-zbilshennya-vyrobnytstva-oliynykh-kultur>
6. Визнання української системи сертифікації насіння олійних культур еквівалентною вимогам ЄС несе додаткові шанси та нові виклики – Олександр Захарчук. URL: <http://www.iae.org.ua/presscentre/archnews/4149-vyznannya-ukrayinskoyi-systemy-sertyfikatsiyi-nasinnya-oliynykh-kultur-ekvivalentnoyu-vymoham-yes-nese-dodatkovy-shansy-ta-novi-vyklyky-oleksandr-zakharchuk.html>
7. Вирощування льону-кудряшу в Україні: тенденції експорту та перспективи розвитку. URL: <https://agroreview.com/content/roslyn/vyroshhuvannya-lonu-kudryashu-ukrayini-tendencziyi/>
8. Державна підтримка аграріїв у 2025 році. URL: https://www.apd-ukraine.de/fileadmin/user_upload/1_Info_Brief_SP_ua.pdf
9. Дивнич О., Загребельна І. Сучасний стан та тенденції розвитку ринку технічних культур в Україні. URL: <file:///C:/Users/Roma/Downloads/9.pdf>

10. Лебідь Л. Рекордне вирощування. Куди і як експортуватиметься українська соя. 2023. Верес. URL: <https://agroportal.ua/publishing/lichnyivzglyad/rekordne-viroshchuvannya-kudi-i-yakeksportuvatimetsya-ukrajinska-soy> (
11. Мізерник Д. Сучасний стан та перспективи вирощування сої в світі і Україні. URL: <https://phzt-journal.isgkr.com.ua/76-1/4.pdf>
12. Мірзоев Т. Сучасний стан і перспективи виробництва нішевих технічних культур. URL: https://eco-science.net/wp-content/uploads/2024/01/1.24._topic_-Timur-Mirzoiev-6-14.pdf
13. Олійні культури: поради фермерам у 2024 URL: <https://glendeal.com/ua/blog/olijni-kultury-porady-fermeram/>
14. Олійник О.В., Бадалов Х.М. Паритет цін і формування собівартості продукції рослинництва в умовах інтенсифікації виробництва. *Економіка АПК*. 2015. №6. С. 47-52.
15. Прогнозні баланси попиту та пропозиції для основних груп продукції. URL: <https://publications.chamber.ua/2018/Tax&Customs/Annex3.pdf>
16. Рентабельність олійних з початку 2024 року поліпшується, зернові – в діапазоні збитковості, ситуація у тваринництві стабільна, – дослідження Мінагрополітики. URL: <https://landlord.ua/news/analitika/rentabelnist-olijnyh-z-pochatku-2024-roku-polipshuyetsya-zernovi-v-diapazoni-zbytkovosti-sytuacziya-u-tvarynnycztvi-stabilna-doslidzhennya-minagropolityky>
17. Середня урожайність сої в сезоні 2025 очікується вищою, бо в сегменті залишились професійні гравці — думка. URL: <https://ukragroconsult.com/news/serednya-urozhajnisty-soyi-v-sezoni-2025-ochikuyetsya-vyshhoyu-bo-v-segmenti-zalyshylisy-profesijni-gravczi-dumka/>
18. Ситуація із забезпеченням олійних заводів сировиною є критично. URL: <https://ukragroconsult.com/news/sytuacziya-iz-zabezpechennyam-olijnyh-zavodiv-syrovynoyu-ye-krytychnoyu/>

19. Стариченко Є. М. Продовольча безпека країни як соціально-економічна категорія. *Агросвіт*. 2018. № 13. С. 42–48. URL: http://www.agrosvit.info/pdf/13_2018/7.pdf
20. Тарасов І. Біоекономічне значення вирощування олійних культур. *Дні студентської науки у Львівському національному університеті ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького : тези доп. студ. конф. фак-ту управління, економіки та права*. Львів, 14–15 травня 2025 р. / [відп. ред. М.П. Лизак; МОН України, ЛНУВМБ імені С.З. Гжицького]. Львів: [ЛНУВМБ імені С.З. Гжицького], 2025. С. 487-489.
21. ТОП-10 країн виробників соняшнику у 2021/22 МР. URL: <https://latifundist.com/rating/top-10-krayin-virobnikiv-sonyashniku-2021-22-mr>
22. Шандрівська О., Питуляк Н., Греб О. Дослідження ринку соняшникової олії у світі та в Україні. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2024/dec/37321/menedzhmentnadoi-365-382.pdf>
23. Чехова І. Пропозиції щодо підвищення економічної ефективності виробництва олійних культур. Інститут олійних культур НААН, 2018. 48 с.
24. Чехова І.В. Формування та розвиток ринку олійних культур: теорія, методологія, практика: монографія. Київ: Аграрна наука, 2021. 144 с
25. Що впливає на ціну ріпаку і коли його продавати у 2024 році. URL: <https://kurkul.com/spetsproekty/1610-scho-vplivaye-na-tsinu-ripaku-i-koli-yogo-prodavati-u-2024-rotsi>
26. У 2024 році площі під гірчицею зменшились вдвічі через коливання цін. URL: <https://superagronom.com/news/19990-u-2024-rotsi-ploschi-pid-girchitseyu-zenshilis-vdvichi-cherez-kolivannya-tsin>
27. Україна: Вплив війни на прибутковість сільськогосподарського виробництва. Випуск №4. URL: <https://minagro.gov.ua/storage/app/sites/1/uploaded-files/viini-na-pributkovist-silskogospodarskogo-virobnitstvavipusk-4.pdf>

28. Україна: Баланси попиту та пропозиції олійних культур та продуктів їх переробки (серпень 2025). URL: <https://ukragroconsult.com/news/ukrayina-balansy-popytu-ta-propozycji-olijnyh-kulytur-ta-produktiv-yih-pererobky-serpeny-2025/>